લાગે ગાજ અરગજા લાગે ચોવા લાગે ચહેકન;
રંગ અંગ આંચ ઐસે કેસરકે નીર લાગે,
ચીર જરન અબીર લાગે દહકનં."

ચારે તરફ કમળનાં ફૂલ ખીલી રહ્યાં હતાં. કમળના ફૂલનાં પરાગની સાથે વળગેલા ભમરાઓ લોકોને પોકારી પોકારીને કહી રહ્યા હતા કે;—

"સીરે સમીરનકો સરદાર મલિન્દન કો મનસા ફલદાયક;
કિંશુક નીલનકી ફલદ્રુપમ માનિની બાલનહુકો મનાયક;
કંત અનંત અનંત કલીનકી દીનનકે મનકો સુખદાયક;
સાંચો મનોભવ રાજ કી સાજ સુઆવત આજઇતૈ ઋતુનાયક."

પ્રિય પાઠકવર્ગ ! જો તમો આવા સમયે કોઇ બાગની સેંલ કરો તો તમોને ઋતુરાજ વસંતના આનંદનો અનુભવ થયા વિના કદાપિ રહે નહિ. વારૂ આવો તમોને અમે આ સમયે **કોશલ** દેશના એક અનુપમ ઉદ્યાનનું અવલોકન કરાવીએ છે. જે ઉદ્યાન સમસ્ત કૌશલ દેશમાં મહા વિખ્યાત ગણાય છે અને જેના નિરીક્ષણ માટે દેશ વિદેશના લોકો નિરંતર આવ્યા કરે છે. તેમ આ શોભામય ઉદ્યાનના અંતર્ભાગમાં આવેલા એક અતિ સુંદર મહાલયના મધ્ય વિભાગમાં આવેલા એક સંગેમરમરના પત્થર જડિત કક્ષના સુંદર સ્થાનમાં એક નવીન યૌવના મનોહારિણી મદમાતી માનિની એક અમૂલ્ય પલંગપર બેસીને ઉદ્યાનના બહારનાં. દસ્યો જોતી જોતી કયારેક ઊંચા નિઃશ્વાસ લઇને પોતાના અંતરની વેદનાને પ્રકટ કરી રહી છે અને ક્વચિત્ ક્વચિત્ તે સર્વ શક્તિમાન સ્વયંભૂ પરમાત્માની અનુપમ કૃતિ, અલૌકિક સૃષ્ટિ તથા વિવિધ પ્રકારનાં દસ્યો જોઇ તે દયામય વિશ્વંભરને કોટાનુકોટિવાર ધન્યવાદ આપી રહી છે અને કયા-

રેક વળી કાંઇક વિચાર આવતાં પોતાની સમીપમાં બેઠેલી સખીઓની શબ્દસુધાનું પાન કરાવતી મૃદુ મંજુલ સ્વરથી મિષ્ટ વાર્તાલાપ પણ કરી રહી છે.

તે સ્ત્રીએ પોતાના અત્યંત મૃદુતાભર્યાં સ્વરથી એક સખીને સંબોધીને કહ્યું:–" સખિ ! પ્રમદા ! હું હવે શી રીતે ધીરજ ધરી શકું ? પ્યારા મદનના વિરહથી મારા પ્રાણ વ્યાકુળ થઈ ગયા છે. અંતરનો આરામ અળગો થયો છે. હવે રાત્રિ દિવસ તેને પ્રાપ્ત કરવાના વિચારોજ મારા મનમાં આવ્યા કરે છે. સમસ્ત વિશ્વમાં મને શૂન્યકાર વ્યાપેલો ભાસે છે. હું જ્યાં જ્યાં નજર નાખું છું, ત્યાં ત્યાં મને કેવળ શોક અને સંતાપનીજ છાયા છવાયલી જોવામાં આવે છે. મારી પ્રકૃતિ પણ દિનપ્રતિદિન શિથિલ થવા માંડી છે."

એવામાં એક બીજી સખી વચ્ચમાંજ બોલી ઉઠી:–" બ્હેન ! મદનનો વ્યાધિ અતિ ભયંકર ગણાય છે અને એ વ્યાધિ તમારા હૃદયમાં પણ વ્યાપેલો હોવાથી અત્યારે તમારી આવી સ્થિતિ થઇ રહી છે. મદનવશ થયેલી માનિનીને કોઇપણ સ્થળેથી શાંતિ મળી શકતી નથી. કારણ કે:—

" મદનના મારથી યુવતી સદા નિસ્તેજ થાયે છે;
અનુપમ અંગની લાલી સુકાઇ નષ્ટ થાયે છે;
સકળ શાંતિ તણાં સ્થાનો ભયંકર ભાસ આપે છે;
વિયોગી રોગ છે ભૂંડો સદા આંસૂ વહાવે છે;"

સખિ ! આમ હોવા છતાં નિષ્ઠુર મનુષ્યો અબળાના આ દુઃખને કેવળ હાસ્યનો વિષય ગણીનેજ ઉડાવી દે છે. વિરહની વેદના વિષમ છે, એ તો અનુભવીઓ જાણી શકે છે."

આ સાંભળીને બીજી સખી બોલી:–"હા, મેના! તારૂં કહેવું અક્ષરસઃ સત્ય છે. હું તારી આ વાર્તાને અનુમોદન આપીને કહું છું કે, આજકાલ એ વિકટ વેદનાના યોગે અત્યંત શોકાતુર થઇ રહ્યાં છે. વિધાતા પણ કેવો નિષ્ઠુર છે! તેને એક અંગનાનું દુઃખ દેખી જરાપણ દયા નહિ આવતી હોય? શું તે છેક નિર્દયજ હશે?"

ત્રીજી સખીએ કહ્યું:—"માલતિ! વિધાતા ખરેખર અત્યંત નિષ્ઠુરજ છે. કારણ કે;—

"લોકન-સંવારો તો સઁવારોના બિગારો કછૂ,
લોકન સંવારિ નરનારિ ન સંવારતો;
કીન્હે નર નારિ તો ન પ્રેમકો પ્રચારી દેતો,
પ્રેમકો પ્રચારો તો ન મૈનકો પ્રચારતો;
મૈનકો પ્રચારો તો સંયોગ ન પ્રચારી દેતો,
કીન્હી જો સંયોગ તો વિયોગ ના વિચારતો;
મતિમન્દ કીન્હા જો વિયોગ વિધના તો,
ભૂલિ બારે બન બાગન બસન્તના બગારતો."

એ સાંભળીને તે મહાલયની અધિશ્વરીએ કહ્યું;–"હા, ચંપા! તારૂં કહેવું ખરૂં છે. વિધાતાની રચના વિચિત્ર પ્રકારનીજ છે. સૃષ્ટિમાં સરજેલા પ્રત્યેક પદાર્થને તેણે થોડું થોડું દુઃખ તો અવશ્ય આપેલું જ હોય છે, પરંતુ મારા સંકટની તો તે નિર્દયે પરિસીમાજ કરી બતાવી છે. સર્વ પ્રકારનાં સુખો આપવા છતાં કેવળ એક વસ્તુનીજ ન્યૂનતા રાખી છે. ઇચ્છિત વિલાસ વૈભવનાં સાધનો આપ્યાં છે, કુલીન કુળમાં જન્મ આપ્યો છે તથા સર્વ પ્રકારનો આનંદ પણ અર્પણ કર્યો છે. પરંતુ અબળાના આધારરૂપ જે પ્રિયતમ ગણાય

છે, તેનીજ ન્યૂનતા રહેવા દીધી. એ ન્યૂનતાના યોગે મને એ સર્વ વસ્તુઓ વિષ સમાન તુચ્છ ભાસે છે."

એ સમયે **માલતિ** બોલીઃ—"

અનુપમ રૂપ આપીને કીધી છે અંગના શાણી;
પરંતુ શોકના યોગે વહાવે નેત્રથી પાણી;
મનોહર મહેલની વાસી કરીને માન બહુ આપ્યું;
હજારો દાસ દાસીને સદા છે સ્થાન ચઢીયાતું;
નહિ સત્તા અને સંપત્તિ તણી છે જ્યાં કંઇ ખામી;
દીધું છે દુઃખ ભયંકર ત્યાં, અરે એ વાત મેં જાણી."

મહાલયની અધિકારિણી આ સાંભળીને વિચારમાં પડી ગઇ. કેટલીકવાર સુધી વિચારમગ્ન રહ્યા પછી તે પાછી કહેવા લાગી કેઃ— "**પ્રમદા** ! **માલતિ**એ આજે મારા હૃદયના દુઃખની સંપૂર્ણ રીતે પરીક્ષા કરી લીધી છે. મને હવે મારા પ્રાણાધાર વિના એક ઘડી પણ ગમતું નથી. મારા હૃદયમંદિરનો ઇચ્છિત દેવતા મને ક્યારે મળશે ? મારી આંખોનો તારો મારી પાસે ક્યારે આવશે ? હાય ! મારા પ્રાણાધિક પ્રિયતમ મારા સદનમાં ક્યારે પધારશે ?"

" બ્હેન ! આમ ઉતાવળાં ન થાઓ. સ્નેહીઓને સદા સંકટો ભોગવવાંજ પડે છે. સ્નેહનો નિયમજ એવા પ્રકારનો છે કે, પ્રથમ તે વિરહરૂપ વિઘ્ન નાખી સર્વ સ્નેહીઓની પરીક્ષા લઈ જૂએ છે, અને જે સ્નેહીએ પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થાય છે, તેને પોતાનું સ્નેહી પાત્ર સત્વર સાંપડી શકે છે. પ્યારી નલિની ! જરા ધીરજ ધરો, આમ અધીરાં ન થાઓ, જો પરમ કૃપાન્વિત પરમાત્માએ ધાર્યું હશે તો **મદન** તમારા હૃદયમંદિરનો આરાધ્ય દેવતા **મદન** આ વસંતમાંજ

આવીને તમારી ઇચ્છાને પૂર્ણ કરશે, તમારી આશાની કળીને વિકસિત કરશે. માટે થોડી સબૂર કરો, હૃદયમાં શાંતિ રાખો."

નલિનીએ પૂર્વે મદને આપેલી એક વીંટીને છાતી સાથે ચાંપીને કહ્યું:—"આ મારા પ્રાણાધારની અંગુઠી મારા પ્રાણનું અવલંબન છે. મારા જીવનનો સાર છે." આમ કહી તેણે એક ઉંડો નિઃસાસો નાખી ફરીવાર કહેવા માંડયું કે:—"હાય! પ્રિયતમનો વિરહ થતાંજ સઘળાં સુખો દુઃખદાયક થઈ પડયાં. આ દુષ્ટ ચન્દ્રમા તો જૂઓ! એનું નામ તો દ્વિજરાજ છે, પરંતુ કામ કસાઈનું છે. તે અબળાઓના રૂધિરનો તરસ્યો થઈ રહ્યો છે. એ વિષ બન્ધુનું નામ કોણે સુધાકર રાખ્યું હશે? વસંતને સર્વજનો સુખોનો રાજા માને છે, સ્નેહીજનોના આનંદનો આધાર ગણે છે, પરંતુ મને તો એ પીટયો કડવો ઝેર જેવો લાગે છે. વસંતના શીતળ સમીરને સર્વ શાન્તરૂપ માને છે, પરંતુ મને તો એ અતિ ઉષ્ણ ભાસે છે. કરાળ કાળ મારા વિરહી અંતરને વ્યથિત કરી રહ્યો હતો, એવામાં વસંત અને ચન્દ્રમાએ તેના સહાયક થઇને હવે મારી વ્યથા અવધિજ કરી બતાવ્યો છે. સુધાકરે ભયંકર વિષધારનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે, વસંતે ભીષણ અગ્નિ વર્ષાવવા માંડી છે અને કુટિલકાળે મારા હૃદયના ચૂરેચૂરા કરવાનો આરંભ કરી દીધો છે. હવે આમાંથી મારો ઉદ્ધાર શી રીતે થશે. રજનીનો એક પ્રહર વીતતાં મને જાણે અનંત યુગો વહી ગયા હોયની! એવોજ ભાસ થઈ આવે છે. શય્યામાં કરવટ બદલી બદલીને મારા પ્રાણ પણ કંઠે આવી જાય છે. વિરહી અંતરની વેદના જાણનાર એક ઉર્દૂ શાયરે પોતાના અંતરના ઉદ્‌ગારોદ્વારા યથાર્થજ દર્શાવ્યું છે કે:—

"લબોંપર આહ દીલમેં રન્જ જ્યું આતીશકે અંગારે;
જીસે દીલ ચાહતા હમે ઉસ્કુ પરવા કુચ નહિ બારે;

જબ ઉસકી હયે યેહી મરજી તો ચુપ બએ હયે બેચારે;
મગર ઉસકે તસબ્બરમેં યેહી કહતે હંયે અયે પ્યારે;

જે હાલે મન કે ચુમન એશોખત દારી ખબર યાના;
દીલે મન સુખન આયા દરદીલ બાશદ અસર યાના;
આહ દઈ કયેસી બહી ઇન ચાહતસે સંગ;
દીપકે ભાવે નહી જલ જલ મરે પતંગ;

કભી હોકર ગરેબાં ચાક સહરાકો નીવલતી હું;
કભી ઘબરાકે ફીર ઘરકે તરફ લાચાર ચલતી હું;
લગી હયે આગ દીલમે શમ અસા જલકર પીગલતીહું;
ધુંવા ઉડતા હયે આહોંકા બરંગે મોમ ગલતીહું;

બદનમેં દેખકર શોલે ભડકતે હાતમલતી હું;
ભભુકે તનસે ઉડતેં હંયે સતીકી તરહ જલતીહું;
ગઝબ હયે એક તો સમજે નાદીલ ઓર જીભા ગભરાવે;
તીસ ઉપર હરઘડી ઉસ દીલરૂબા શકત યાદ આવે;
નહો દીલ કયું કે ટુકડે ઓર નજા ફીસ તરહ ઉકતાવે;
દરો દીવારસે કયુંકર કોઈ સરકો ટકરાવે;
લગી જો આગ દીલમેં ફીર વો ફીસ તરેહ પાવે;
મગર જીસને લગાઇ હો વહી આકર બજા જાવે."

બસ, હવે તો આ સર્વ દુઃખોથી કંટાળીને એવીજ ઇચ્છા થઈ આવે છે કે;—

"દારનમેં ફુલકો વિદારન વિદારનતે,
ધારન કર્યો ન દુખધારનકો પાર પૈ;

કવેલિયાકી કુકની અચૂકનિ સરનખાય,
ટૂક ન ભયોં પૈ ગયો હુકની દ્વાર પૈ;
સાલકરિ સાલન રસાલન કે સાલનકી,
કીન્હો મૌર માલન ઉતારન સુતાર પૈ;
શાસન સાં સૈનકે વિનાસન કો દેહ,
કરૌં આસનકી આજુમેં પલાનસકી ડારેવે.

પ્રમદાએ કહ્યું:–"પ્યારી! અધિક વિલાપ અને વિચાર ન કરો; મનને પ્રફુલ્લિત કરીને જૂઓ કે, કેવો ઉત્તમ સુગંધ આવી રહ્યો છે. પક્ષીઓ કેવું મધુર કૂજન કરી રહ્યાં છે અને ભમરાઓ કેવો સુંદર ગુંજાર કરી રહ્યા છે. સૃષ્ટિના આવા સુંદર આનંદનો ઉપભોગ ન કરતાં વિના કારણ શોકની સરિતામાં શા માટે ગોથાં ખાઓ છો. પરમાત્માએ જે ધાર્યું હશે, તે અવસ્ય પૂર્ણજ થશે. વિયોગની યંત્રણા સર્વને સ્હેવી પડે છે. ભગવાન ભાસ્કરના વિરહ કમલિનીને સંકટ વેઠવું પડે છે. રજનીકાન્ત ચંદ્રના વિરહથી કુમુદિનીને વિયોગની પીડા સહેવી પડે છે. સૃષ્ટિના સર્વ જીવોને પોતાના જીવનકાળમાં એવાં સંકટો તો અવસ્ય સહન કરવાંજ પડે છે."

નલિનીએ કહ્યું:–"હાય! આ ઋતુરાજ, વિકસિત પુષ્પો અને સુંદર સુરભી સમસ્ત વિશ્વને સુખ આપી રહ્યાં છે, પરંતુ કેવળ મારા જેવી વિયોગી વનિતાઓના હૃદયનેજ પીડી રહ્યાં છે. અફસોસ! જો તેમણે મારા પ્રતિ પણ દયાની દૃષ્ટિ દર્શાવી હોત તો, મારી દશા આવી વિચિત્ર કદાપિ થાતજ નહિં. મારા હૃદયને આમ વ્યથિત થવાનો પ્રસંગ પણ આવત નહિ.

" સુમન સુરભી સુંદર આ શલ્ય સમી બહુ સાલે છે;
ઋતુરાજ વસંત અતિ ઉષ્ણ મનમાં દર્શાવે છે;

મનમોહક મધુરા કોકિલ પણુ વિદ્રૂપ અતિશે ભાસે છે;
કાન્ત કલાધર ગ્રીષ્મ થઈ ઉર વ્યાકુલતા ઉભરાવે છે.
યુવતી મનથી વિરહી થઇને હાય સદા પુકારે છે;
પિયુ વિણુ થઇ પ્રમદા ઘેલી શાંતિ તનુની નિવારે છે."

પ્રમદાએ કહ્યું:—"બ્હેન ! જરા વાર તો ધીરજ ધરો, અંતરના ઉત્પાતને નિવારો."

નલિનીએ કહ્યું:—"મારા હૃદયના આગારમાંથી ધીરજરૂપી ધન ખૂટી ગયું છે."

પ્રમદાએ પૂછ્યું:—"ત્યારે હવે શું થશે ? એ અમૂલ્ય ધન વિના શી રીતે ચાલી શકશે ?"

નલિનીએ ઉત્તર આપ્યો:—" પ્રમદા ! આજે મારા જીવનનો દીપક નિર્વાણુ થશે. અને તે સાથે વળી

" રડીરડી આંખડી રાતી કરી હું આજથી મારી;
હૃદયમાં શોક રેડીને નિવારીશ શાંતિનું વારી;
ઉખેડી આશના તંતૂ નિરાશાને હૃદય ધારી;
ધરીશ હું ધ્યાન પ્રીતમનું પ્રણુય માળા કરે ધારી;
ભુલીને ભાન દુનિયાનું કરીશ હું સાધના સારી;
જગત–જંજાળ છોડીને ગ્રહીશ હું સ્વર્ગની બારી."

પ્રમદાએ કહ્યું:—"બ્હેન ! તમે આ સર્વ શું કહી રહ્યાં છો ? આવા નિરાશાસૂચક શબ્દો શા માટે ઉચ્ચારો છે. હૃદયરાજ્યમાં વ્યાપેલી મદનરાજની સત્તાને દબાવી દો, ધીરજ દેવીને લાવીને પધરાવી દો. અમારાથી તમારા આ શોકજનક શબ્દો સાંભળી શકાતા નથી."

નલિનીએ કહ્યું:–"પ્રમદા ! હું જે કહું છું, તે સર્વ સત્યજ છે. એમાં અસત્યનો લેશ માત્ર પણ સંચાર નથી. મિથ્યા કથા કહેવાનો મને અભ્યાસજ નથી, એ તો તું સારી રીતે જાણેજ છે."

પ્રમદા બોલી:–"ના બ્હેન ! પરમાત્મા એવો પ્રસંગ ન બતાવે. સુધાની સરિતામાં હલાહલનું પૂર ન આણે. આવી નિરર્થક આશંકા કરવી એ પણ આપણી ભૂલજ છે."

નલિનીએ કહ્યું;–"ના, એમાં જરાપણ ભૂલ નથી. મારાં જેવીજ એક પતિ વિયોગિની પ્રમદાના હૃદયના આશયને તેના યથાર્થ રૂપમાં જાણી લઇને એક હિંદી કવિએ યોગ્યજ કહ્યું છે કેઃ—

" સંધવારી સુનો સબ કાનન હૈ વિરહાગિનિ કે હોંમરા સુખમેં;
કરિ ચટક ચંદન બન્દન રીતિ નિહારીયી ભાવતે કે રૂખમેં;
સુધિ સેવક જાતહી લઇગે મેરી પડાઇ હૈ ધાવનકા દુખમેં;
તજી આગિ સુધાગુનિ પીતમ કી પતિયાં ધરિ દીજી મેરે મુખમેં."

આ સાંભળીને **પ્રમદા**એ કહ્યું કેઃ–" રાજબાળા ! હવે આવો સંતાપ કરવામાં વિના કારણ સમયનો ભોગ ન લો. આમ કરવાથી તમારૂં હૃદય સુકાઈ જશે અને કદાચ ન કરે નારાયણને એવો પ્રસંગ પણ આવી લાગશે કે તમારે ઉન્માદિની થઇને જગત્ સમક્ષ નિંદનીય પણ ગણાવું પડશે. ચાલો હવે વેળા ઘણીજ વીતી ગઈ છે અને ઘેર જવાનો સમય પણ થઈ ચૂક્યો છે, માટે આપણે અહીંથી સત્વર ગૃહ પ્રતિ પ્રયાણ કરીએ. આજે હું મહારાણીને આ ખબર આપીશ. જેથી તેઓ મહારાજાને કહીને તમારી આશાને પાર પાડશે."

નલિનીએ કહ્યું:–"મારી ધારણા પ્રમાણે તો, મારા આ અલ્પ જીવન સુધીમાં એવો—"

આમ કહેતાં કહેતાં નલિનીનું હૃદય રૂંધાઈ ગયું, તેના અંતરની આશાના સર્વ તારો એકદમ તૂટી પડયા અને તે તરતજ બેશુદ્ધ થઇને પૃથ્વીપર ગબડી પડી.

પ્રકરણ ૧૬ મું

બાબૂ અને મોહિની

"એ વજહ કયું ખફા હો હમારી ખતા નહિ;
કોઇ કુસુર હમસે તો અબતક હુવા નહિં.
ચીલ્લે મુરાદેં મીન્નતે માની દોઆં એકી;
હમને તુમારે વાસ્તે કયા કયા કીયા નહિં;
તુમ છોડ દો તો મૌતભી આયેગી યા નહિં;
લેકીન હમારી ગોર તો હમસે ખફા નહિ:
લાખોં હઝારોં સંએકડો મરતેં હય આજ કલ;
હયે અયેસે સખ્ત જાં હમારી કઝા નહિં."

તે સમયે પ્રથમ વર્ણવેલા મહાલયમાં એક સુંદર આસનપર મોહિની બેઠી હતી. તેની સમક્ષ વીર–આસનવાળી બાબૂ ચંદ્રગુપ્ત વિરાજમાન હતો. મોહિની તથા બાબૂસાહેબ વચ્ચે આ પ્રમાણે વાર્તાલાપ ચાલી રહ્યો હતો:—

પ્રથમ બાબૂસાહેબે કહ્યું:—"ત્યારે તો જબરી ઠગાઇ થઇ, ઐયારોની ઐયારીની હદજ થઇ ગઈ. સુંદરસિંહ ફસાઇ ગયો, એથી આપણને મોટી અડચણ આવી પડી. તેની પાસેથી આપણે ધાર્યું

કામ કરાવી શકતા હતા. તે એક ચાલાક ખેલાડી છે, એમાં તો જરા પણ શક નથી. તેના જેવો બાહોશ માણસ સહજમાં દુસ્મનોના પંજામાં સપડાઇ ગયો, એ જોઇને મને ઘણોજ ખેદ થાય છે. પરંતુ હશે ખેર, હવે એનો વધારે શોક કરવો અનુચિત છે. હમણાં આપણા તથા દુસ્મનોના જાસૂસો કયે કયે સ્થળે રહીને શાં શાં કામો કરી રહ્યા છે તથા તેમણે તેમના કામોમાં શી શી કુશળતા મેળવી છે, એ બીના જાણવા માટે મારૂં મન ઘણુંજ આતુર થઇ રહ્યું છે. વળી મદન અત્યારે ક્યાં છે, શું કરી રહ્યો છે, એ પણ ખાસ જાણવા જેવી બાબત છે મોહિની! તમે આ વિષયમાં કાંઇ પણ જાણો છો ખરાં કે? જો જાણતાં હો તો મને જણાવવાની કૃપા કરો, ”

મોહિનીએ કહ્યું:—“ બાબૂસાહેબ! મામલો ઘણાજ ગંભીર રૂપપર આવી ગયો છે. મદન અત્યારે ક્યાં છે અને શી શી પ્રવૃત્તિઓ કરી રહ્યો છે, એ તો હજી સુધી કોઇના જાણવામાંજ આવી શક્યું નથી. પાંચ દિવસ થયાં તે એકલો રમાની શોધ માટે ગયો છે. પરંતુ હજી પાછો આવ્યો નથી, તે ઉપરાંત વળી રઘુનંદન,' વ્રજભૂષણ, શ્યામલાલ, અને બાળકરામ આદિ ચાર ઐયારો,બહાર ફરવા તથા શત્રુઓની તપાસ કરવા માટે ગયા છે, તેઓ પણ હજી સુધી આવ્યા નથી. ”

બાબુએ કહ્યું:—“ ત્યારે રમળના પાસા ફેંકી તેમનો વૃતાંત મને સત્વર વિદિત કરો. ”

મોહિનીએ રમલ ફેંકીને કહ્યું:—“ અફસોસ ! ”

બાબુ અજાયબ થઇને બોલ્યો:—“ કેમ શી બીના બની છે ? કંઇક કહો તો ખરાં ! ! ”

મોહિનીએ કહ્યું;-" શું કહું ! ઘણોજ ભયંકર બનાવ બન્યો છે ! ઓફ ! ઘણીજ ભારી ઠગાઇ થઇ છે ! દુશ્મનોએ સર્વત્ર દગાની બાજી ફેલાવી દીધી છે. મદન તથા આપણા સઘળા ઐયારો રણધીરના ઐયારાના પંજામાં ફસાઇ ગયા છે. રણધીર અત્યારે મદન પર જે જુલ્મ ગુજારી રહ્યો છે, તેનું વર્ણન કરતાં મારી છાતી પણ ફાટી જાય છે. લોઢાની મજબુત બેડી, હાથકડી તથા સાંકળોથી મદનના શરીરને બંધનયુક્ત કરવામાં આવ્યું છે. અત્યારે તે બિચારો એક ભયંકર ભોંયરાના કેદખાનામાં સપડાયો છે. માયાવિની માનિનીદ્વારા રણધીરે મદનના હૃદયના ચૂરેચૂરા કરાવી નાંખ્યા છે. તે બિચારો હવે મરણના મૂખમાં જવાની તૈયારી કરી રહ્યો છે. ભવિષ્યમાં પરિણામ કેવુંક ભયંકર આવશે. એ પણ મારાથી કહી શકાતું નથી. આ દગાબાજીમાંથી આપણા જાસૂસો પણ કોઇ પણ રીતે છૂટી શકે તેમ નથી."

બાણુએ કહ્યું:-" બસ, આટલામાંજ તમે આમ દિલગીર શા માટે થઈ જાઓ છો. નામર્દ દુશ્મનોના સાધારણ દગાથી આવી રીતે નાહિમ્મત થઇને બેસી રહેવું, એ તો કેવળ કાયર જનોનુંજ કાર્ય છે. મને અજાયબી થાય છે કે, તમારા જેવી ચાલાક ચપળા પણ અત્યારે નિરાશાભર્યા શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરી રહી છે. મોહિની ! મનુષ્યના પ્રયત્નથી શું થઇ શકતું નથી ? ઐયારીમાં તો એવુંજ પરિણામ નિરંતર આવ્યા કરે છે. કોઇ વેળાયે દુશ્મનોના પાસા પોબાર પડે છે, તો કોઈ વેળાયે તેમના છક્કા પણ છૂટી જાય છે. માટે આપણી હાર થયેલી જોઇને આપણે ડરી જવાનું નથી. ગમે તે ઉપાયે દુશ્મનોનો કચ્ચરઘાણ કરી આપણા ઐયારોને છોડાવી લાવવા એજ આપણી મુખ્ય ફરજ છે. માટે આમ અફસોસ કરવાનું છોડી દઈને

આપણા જાસૂસોને છોડાવવાનો કોઈ સરળ ઉપાય બતાવો. હું મારા જીવના જોખમે પણ તેમને છોડાવીશ. ફરજ બજાવવા જતાં કદાચ મારા દેહનો નાશ થશે, તો પણ હું મારા કાર્યથી કદાપિ વિચલિત થઇશ નહિ. જીવન ધારણ કરીને મરવાનું તો સર્વ કોઇને નિશ્ચિંતજ છે. મરણના જેવો શાશ્વત નિયમ આ વિશ્વમાં એક પણ નથી. દેહધારીઓનો સ્વાભાવિક સ્વભાવ મૃત્યુજ છે. એ મૃત્યુનો ભય રાખવો એ કેવળ મનુષ્યની નિર્બળતાજ છે અને નિર્બળતા એજ સર્વ પાપોનું મૂળ છે. માટે હવે મને એવો કોઇ સરળ ઉપાય બતાવી દો કે જેના યોગે હું આપણા પક્ષકારોને મુક્ત કરી દુશ્મનોની રેવડી દાણાદાણ કરી શકું."

મોહિનીએ કહ્યું:—"ના, હમણાં તો હું પોતેજ બહાર જઇ આપણા સહાયકોનો પતો મેળવી આવું છું. પરંતુ મારા આવતાં સુધી તમે ઘણીજ સાવચેતીથી આ દુર્ગની તથા મહાલયની સંભાળ રાખજો. મહાલયની એક પણ વસ્તુ ચોરાઇ ન જાય, એની રક્ષા માટે પૂરતી તૈયારી રાખજો. કારણ કે, આ દુર્ગમ દુર્ગ તથા બાગે જેલખાનાના રસ્તા દુશ્મનોના જાણવામાં આવી ગયા છે. એટલા માટે સાવચેતી રાખવાની ખાસ જરૂર છે. તથા મુખ્ય કર્તવ્ય છે. આ દુર્ગમાં પ્રવેશ કરવાના મુખ્ય ત્રણ દરવાજા છે. એના પર પ્રહરીઓનો સખ્ત બંદોબસ્ત રાખજો તથા રાત્રે પણ દુર્ગમાં કોઇ ન આવી શકે એવી વ્યવસ્થા કરજો. વળી કેદખાનામાં બીજા બે દરવાજા છે, જેને તમે ઘણી સારી રીતે જાણો છો. આ દુર્ગના કોઇ પણ વિભાગથી તમે અજાણ્યા નથી. માટે હવે હું તમને વધારે ભલામણ કરવાનું યોગ્ય ધારતી નથી. તેમ છતાં પણ કેદખાનાના દરવાજાને બરાબર બંધ કરાવી મજબુત તાળાં વાસી દેજો. એથી શત્રુઓને દગો દઇને

સહજમાં દુર્ગમાં દાખલ થવાનો અવસર મળી શકશે નહિ. બાબુ! ! તમે એક ઘણાજ બાહોશ માણસ છો અને તમારી મારફત ભલાભલા ઐયારો પણ તોબા પોકારી ચૂક્યા છે, એટલે હું તમને આના કરતાં વધારે ઉપદેશ આપવા ઇચ્છતી નથી. પણ જોજો, ગફલતમાં ન આવી પડતા. દુશ્મનોનો દમામ દિવસે દિવસે વધતો જાય છે. આપણી બીનકાળજીનો લાભ લઇને તેમણે મદન તથા આપણા સઘળાં માણસોને એવાં મુશ્કેટાટ કરી દીધાં છે કે જેમને છોડવતાં પણ ઘણા સમયની આવશ્યકતા પડે તેમ છે. મામલો આવો ગંભીર હોવાથી હું કયારે પાછી ફરીશ એનો કશો પણ નિશ્ચય અત્યારે મારાથી થઈ શકતો નથી. કદાચ મને આવતાં સહજ વિલંબ થાય તો પણ તમે ગભરાશો નહિ અને મેં સોંપેલા કામમાં જરા પણ ગફલત કરશો નહિ. તમે જો જરાય ભૂલ કરશો તો દુશ્મનો તેનો લાભ લઇને આપણા આ દુર્ગને પણ ધૂળમાં મેળવી દેશે અને તમારી જાન પણ જોખમમાં આવી પડશે.”

બાબુએ માથું ધુણાવીને કહ્યું:—“એ વિષયમાં તમે નિશ્ચિંત રહેજો. જ્યાં સૂધી મારા શરીરમાં પ્રાણ હશે ત્યાં સૂધી દુશ્મનોથી દુર્ગની એક કાંકરી પણ ચોરી શકાશે નહિ. દુશ્મનોના જીવનું બલિદાન લેવાની હું સઘળી વ્યવસ્થા અત્યારથીજ કરીમૂકીશ તથા આખો દિવસ દુર્ગમાં ભ્રમણ કર્યા કરીશ. પણ હા, એક વાત ઠીક યાદ આવી. મારી ઇચ્છા ઘણા દિવસ થયાં તમને એક પ્રશ્ન પૂછવા માટે અત્યંત આતુર થઇ રહી છે. આજે તે ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવાનો મને શું અવસર મળ્યો છે. કહો જોઇએ વારૂ કે, અત્યારે તે મહા પરાક્રમી અને બહાદુર ઐયાર વીરસિંહ કયાં છે અને શા કાર્યમાં જોડાયો છે વારૂ?”

મોહિનીએ જવાબ આપ્યો;–"બાણુ! વીરસિંહ પણ રમાની શોધમાંજ ગુંથાયો છે. તે બિચારો રાત્રિ દિવસ જરા પણ આરામ લીધા વિના રમાની તપાસ કરી રહ્યો છે, તેના જેવો વફાદાર જાસૂસ મેં મારી આખી જીંદગીમાં જોયોજ નથી."

બાણુ કાંઈક વિચાર કર્યા પછી બોલ્યો:–"આવા આવા ચાલાક ખેલાડીયો રમાની શોધમાં ગુંથાયા છે છતાં પણ હજી સુધી તેનો કશો પત્તો પણ મળતો નથી. આ વખતે દુશ્મનોએ બડી ચાલાકી ખેલી હોય એમ જણાય છે. હું નથી ધારતો કે, હમણાં થોડા સમયમાંજ રમા આપણા પક્ષકારોના હાથમાં આવી શકે."

મોહિનીએ કહ્યું:—"ઇશ્વર ઇચ્છા હશે તો હમણાંજ તેનો પત્તો મળી જશે અને દુશ્મનોની બધી મહેનતો બરબાદ થઈ જશે. બાણુ! દુનિયાનાં કોઇ વખતે વિજય મળે છે તો કોઈ વખતે પરાજય પણ મળે છે, સદા વિજય કોઇને મળ્યો નથી અને મળવાનો પણ નથી."

બાજૂએ કહ્યું:—"બીજે કોઇ પણ ઠેકાણે રમા ગઇ હોત, તો તેનો પત્તો અવશ્ય મળી શકત. પરંતુ હું ધારૂં છું કે, તે રણધીરસિંહના જાળમાં જ સપડાઇ ગયો હશે. જો તેમજ હશે તો પછી તેનો પત્તો કોઇ પણ રીતે મળી શકશે નહિ. રણધીર એક મહાધૂર્ત પુરૂષ છે, આજકાલ આખા દેશમાં તેના વિજયનો ડંકો વાગી રહ્યો છે. આખી આલમ તેનું નામ સાંભળીને કંપી ઉઠે છે. તે નિષ્ઠુરના મનમાં દયાનો અંશ માત્ર પણ નથી. પ્રજાના ધનમાલ લૂટવામાં તે એક્કો ગણાય છે, તે પાપાત્માદ્વારા અનંત લજ્જાવતી લલનાઓની લજ્જા ધૂળમાં મળી છે. અનેક સૌભાગ્યવતીઓ વિધવા થઇ છે અને ઘણાં ઘણાં નિર્દોષ બાળકો નિરાધાર બની ગયાં છે, ધનવાનો ભિખારી

થયા છે, તે કર્મચાંડાળે કત્લ ચલાવવામાં પણ કશી ખામી રહેવા દીધી નથી. આવી સ્થિતિમાં રમા પણ પોતાના ધર્મને સાચવી શકે, એવી કશી પણ સંભાવના રાખી શકાતી નથી.”

મોહિનીએ કહ્યું:—“ગમે તેમ હો, પરંતુ રમા તો **મદન**ના ભાગ્યમાં જ લખાયલી છે. કપટીઓ ગમે તેટલાં કારસ્થાન કરે તો પણ વિધાતાના નિયમનો ભંગ કરી શકે તેમ નથી કારણ કે વિધાતાએ એ બન્નેને સ્ત્રી પુરૂષનું જોડું કરીને જ આ અવનીપર મોકલી આપ્યાં છે. **મદન** મન્મથનો અવતાર છે અને **રમા** રતિદેવીનો અવતાર છે. **રમા**થી મન્મથ અથવા **મદન** શોભે છે અને **મદન**થી **રમા** અથવા રતિ શોભાયમાન થાય તેમ છે. ઉભયનાં હૃદય સ્નેહામૃતથી સંપૂર્ણ ભરેલાં સૂત્રથી ઉભયનાં હૃદય આબદ્ધ થયાં છે. તેથી ઇશ્વર **રમા** અને **મદ**-નને જ પતિપત્ની સંબંધથી આ સંસારમાં સ્થાપિત કરશે. મારી આ ધારણામાં લેશમાત્ર પણ સંદેહ રાખશો નહિ. કારણ કે, ‘જે જેના મનમાં તે તેની પાસે એવી એક પુરાતન વદંતી છે. **લયલી** અને **મજનૂ**, **યુસુફ** અને **જુલેખા**, **શીરી** અને **ફરહાદ**, **મધુ** અને **માલતી** આદિ સર્વેએ પ્રેમ યજ્ઞમાંજ આહુતિ આપી છે. **રમા** અને **મદન**ના વિષયમાં પણ હવે એવોજ પ્રકાર ઉપસ્થિત થયો છે. ગમે તેટલાં કષ્ટો આવવા છતાં પણ **રમા** પોતાના પ્રેમધર્મથી ભ્રષ્ટ થઇને મદન વિના અન્ય પતિનો સ્વીકાર કરે તેમ નથી. તેમજ **મદન** પણ **રમા** સિવાય બીજી કોઇ પણ અબળાને પોતાની પ્રિયતમા તરીકે માન્ય કરે તેમ નથી. પર-માત્મા પ્રેમીયોનો કસોટી કેરી તેમની કામનાને અવશ્ય પૂર્ણ કરે છે. મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, અલ્પ સમયમાંજ **રમા** **મદન**ના અધિકા-રમાં આવી શકશે અને પરસ્પર લગ્ન કરી એક આદર્શ દંપતિના નામને શોભાવી પરમ સુખને પ્રાપ્ત કરી શકશે.”

બાબુએ કહ્યું:-" એ વિષયમાં તો મારો પૂર્ણ-સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. મારો ચોક્કસ નિશ્ચય છે કે, રમાનાં લગ્ન અવશ્ય મદનની સાથેજ થશે. એમાં દુશ્મનોનું કશું પણ બળ ચાલી શકશે નહિ. પણ જાઓ હવે તમે મદનની તપાસ સત્વર કરી આવો."

મોહિનીએ કહ્યું:—" જેવો મદન મનોહર અને સુશીલ છે તેવીજ રમા પણ મનોહારિણી અને સુંદરી છે. પરમાત્માએ એ પ્રેમ યુગલની ઉત્પત્તિ કરી પોતાની કળાની પરાકાષ્ટા જ કરી બતાવી છે. એવો સુંદર પુરુષ અને એવી સુંદર સ્ત્રી આ વિશ્વમાંથી જવલ્લેજ મળી શકે તેમ છે. વાહ! કેવું મનોહર જોડું નિર્માણ કર્યું છે!"

બાબુએ કહ્યું:—" ઇશ્વર તેમને ચિરાયુ રાખે, એવી મારી તે પરમકૃપાળુ પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના છે."

ત્યાર પછી મોહિનીએ બાબુના હાથમાં પોતાના દુર્ગનાદ્વારની તથા સઘળા મહાલયોની ચાવીઓ આપીને કહ્યું કે:-" બાબૂ! લો આ ચાવીઓને તમારી પાસે રાખો. આ સર્વ ચાવીઓ મહાલયના અંદરના ઓરડાઓ તથા ભોંયરાઓની છે. જો તમને કાંઈ પણ કામ પડે તો આ ચાવીઓથી તમારે જ્યાં જવું હશે ત્યાં ઘણીજ ખુશીની સાથે જઇ શકાશે. પણ ચાવીઓને એક ક્ષણને માટે પણ વીલી મૂકશો નહિ. દુશ્મનોના હાથમાં ચાવીઓ લાગી જશે તો આપણો બધો ભેદ ફૂટી જશે અને ભયંકર આપદમાં આવી પડવાનો પ્રસંગ આવી લાગશે. તમે એક ચાલાક પુરુષ હોવાથી હું તમને કાંઇ વધારે કહેવા માગતી નથી. બસ, હવે હું અહીંથી વિદાય થવા ઇચ્છુંછું; મારા કામમાં જોડાઈ જવા માગું છું. તમે મહાલય તથા દુર્ગની બરાબર સંભાળ રાખજો. મારૂં કામ પૂરૂં થયા વિના હું અહીં પાછી આવીશ નહિ. મેં દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે કે, જ્યારે મારા કાર્યમાં હું

વિજયી થઇશ, ત્યારેજ પુનઃ આ મહાલયમાં પ્રવેશ કરીશ, નહિતો દુનિયાની કોઈ ખૂણાખાચરાવાળી જગામાં ભરાઇને મારા જીવનને વ્યતીત કરીશ. કાર્યની સિદ્ધિ અથવા તો શરીરનું પતન એજ મારા જીવનનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે. સમસ્ત ઠગ સમાજમાં મારૂં નામ વિખ્યાત છે અને તેઓ મારા ભયથી થર થર કમ્પે છે. આવા સંજોગોમાં જો હું સ્થિર થઇને બેસી રહું તો પછી મારી અણમૂલી આબરૂના કાંકરા થવાનો સંભવ છે. માટેજ મેં કાર્યની સિદ્ધિ કરવાનો પાકો ઠરાવ કર્યો છે. પણ હશે, હવે એ કાર્યને પૂર્ણ કરવાની ચેષ્ટા કરવી એજ વધારે ઉત્તમ છે. લો, ત્યારે હવે હું જાઉં છું, તમે સંભાળીને હુશિયારીથી રહેજો."

આમ કહીને મોહિની ચાલી ગઇ અને બાબૂ સાહેબ તે મહાલયમાંજ બેસીને પોતાના કર્ત્તવ્યના વિચારોમાં ગુંથાઇ ગયો. વિચારમાંને વિચારમાં લગભગ આખી રાત વીતી ગઇ અને છેવટે સ્હવાર થઇ ગયું. સ્હવાર થતાંની સાથેજ બાબૂ ઊઠી ઉભો થયો અને સ્નાન તથા ભોજનાદિ ક્રિયાઓમાંથી નિવૃત્ત થઇને તે મહાલયમાંથી બહાર નીકળી પડયો.

જે મહેલમાં બાબૂ બેઠો હતો તે મહેલ એક પ્રકારની અપૂર્વ કારીગીરી તથા વિવિધ પ્રકારની ગુંચવણીઓથી ભરેલો હતો. તેના પૂર્વ વિભાગમાં વીસ ઓરડાઓ હતા અને તે સર્વ ઓરડાઓના દ્વાર પર મોટાં મોટાં તાળાં વાસેલાં હતાં. બાબૂએ તે સઘળા ઓરડાઓને જોવાની આશાથી પોતાની પાસેની ચાવીઓવડે ઓરડા ઉઘાડી તેમાં દાખલ થવાનો વિચાર કર્યો. પ્રથમ તેણે એક ચાવીથી પહેલા ઓરડાનું તાળું ખોલી તેમાં પ્રવેશ કર્યો. જે ઓરડામાં બાબુએ પ્રવેશ કર્યો તે ઓરડો ઘણોજ અંધારાવાળો હતો. તેમાંનો કોઈ પણ પદાર્થ

જોઈ શકાતો નહોતો. એથી બાબુએ પોતાની સાથે આણેલા એક મુસાફરીના લેમ્પને સળગાવ્યો અને તેના પ્રકાશની સહાયતાથી તે જરા આગળ વધ્યો, જરા દૂર જતાં તેને જણાયું કે, તે ઓરડાનાં વિવિધ પ્રકારના અમૂલ્ય પદાર્થો તથા બહુમૂલ્ય શાલ અને દુશાલા-ઓથી શણગારવામાં આવ્યો હતો. ઓરડાની દીવાલોપર જે રંગ રંગવામાં આવ્યો હતો, તે પણ આંખોને આંજીદે તેવો ચળકાટ કરી રહ્યો હતો. ઓરડામાં જે પદાર્થો રાખવામાં આવ્યા હતા, તે કેવળ શોભા અર્થેજ રાખવામાં આવ્યા હોય, એવું અનુમાન થતું હતું. કારણકે, એ પદાર્થોનો લેશ માત્ર પણ ઉપયોગ થયો હોય તેવાં કશાં પણ ચિહ્નો જણાતાં નહોતાં. વળી ઓરડાના ભૂપૃષ્ટપર બિછાવેલા દુશાલા એક એકથી ચઢિયાતા અને શોભિતા દેખાતા હતા. બાબુએ બરાબર રીતે તે ઓરડાનું અવલોકન કરી લીધા પછી પાછો તેને બંધ કરી લીધો અને પહેલાંની માફકજ પાછું તાળું વાસી દીધું. એ સર્વ ક્રિયા કરી રહ્યા પછી તે બીજા ઓરડાના દ્વાર પાસે ગયો.

બીજા ઓરડાનું તાળું ખોલી તેણે તેમાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રવેશ કર્યા પછી તેણે ફાનસના પ્રકાશથી જોયું કે, તે ઓરડામાં ભાતભાતનાં ઘરેણાં, વસ્ત્રાલંકારો તથા બહુ મૂલ્ય જવાહિરને બરાબર નિયમસર ગોઠવેલું જોયું. જવાહીર અથવા તો હીરા, માણિક્ય, નીલમ, પોખ-રાજ આદિ અપૂર્વ વસ્તુઓના પ્રકાશથી તે ઓરડો ઝળહળી રહ્યો હતો, એટલે બાબુને એ ઓરડામાં ફાનસના તેજની કાંઇ વિશેષ જરૂર પડી નહિ. આખા ઓરડાને પૂરતી રીતે તપાસી લીધા પછી બાબુએ તે ઓરડાને પણ પહેલા ઓરડાની પેઠે બંધ કરી લીધો. આ પ્રમાણે બાબુએ અનુક્રમવાર અઢાર ઓરડાઓને ખોલી ખોલીને યથાર્થ રીતે અવલોકન કરી લીધું. જે જે ઓરડાઓમાં ફરી ફરીને જોયું, તે સર્વ

ઓરડાઓ રત્ન, અન્ન, શસ્ત્ર, પોશાક તથા ઐયારીના સામાનથી ભરેલા હતાં. ઠગ લોકોને જે વસ્તુઓની વિશેષ જરૂર પડે છે તે સર્વ વસ્તુઓનો તે ઓરડાઓમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

હવે ઓગણીસમા ઓરડામાં દાખલ થવાનો વારો આવ્યો. નિયમ પ્રમાણે બાબુએ એ ઓરડાને પણ ઉઘાડયો અને ત્યાર પછી તેમાં પ્રવેશ પણ કર્યો. એ ઓરડો પ્રથમના ઓરડાઓની પેઠે જૂદી જૂદી જાતના પદાર્થોથી ભરેલો નહોતો, પરંતુ તદ્દન ખાલી પડેલો હતો. એ સ્થાન અતિ ભયંકર હતું. નિર્બળ મનનું માનવી એ ઓરડામાં પેસતાંની સાથેજ ભયનું માર્યું ચકરી ખાઇને પૃથ્વી દેવીની ગોદમાં પડીને મરણવશ થાય એવી સંભાવના રહ્યા કરતી હતી. કારણ કે, તે સ્થાન અતિ ભયંકર હતું. જે કાળનું નામ સાંભળીને જીવનની તુચ્છ લાલસા ધરાવનારા ક્ષુદ્ર મનુષ્યો કમ્પી ઉઠે છે, જે મૃત્યુના ભયથી મનુષ્ય જાતિ દિનરાત વિચારમગ્ન રહ્યા કરે છે. એજ કાળ અથવા મૃત્યુની એ નિવાસભૂમિ હતી. એ સ્થાનમાં આ સંસારમાંથી વિદાય થયેલાં, જીવનની આશાનો પરિત્યાગ કરી મૃત્યુની ગોદમાં ગયેલાં અને આ ભૂમિના મમત્વનો, મોહનો ત્યાગ કરી ગયેલાં માનવોનાં પ્રાણશૂન્ય પિંજરો પડેલાં હતાં. અત્યારે તે સર્વ શરીરો ભૂમાતાના ગર્ભમાં છૂપાઇને પોતાના પૂર્વકૃત કર્મોનાં ફળ ભોગવી રહ્યાં હતાં. ત્યાં અનેક સમાધિઓ અથવા તો કબ્રો હતી. તે સર્વ સમાધિઓમાંની એક સમાધિના એક પથ્થરની આરસીપર લખેલું હતું:—" જીવન ક્ષણિક છે, એમ જાણવા છતાં મૂર્ખ મનુષ્યો તેને અમર માનીને ન કરવાનાં કાળાં કામો કરે છે. ઘણી જ અફસોસની વાત છે કે, માનવીઓ આવી મૂર્ખતા શા માટે કરતાં હશે ? કર્મનું ફળ તો અવશ્ય જ ભોગવવું જ પડે છે."

બીજી એક સમાધિના પત્થર પર પણ આ પ્રમાણે અક્ષરો કોતરવામાં આવ્યા હતા કેઃ—

" બે ખબર હસ્તિયે નાચીજકો સમઝા કયા હય ખ્વાબ ગફલતમેં પડે રહનેકાં મન્શા કયા હય ?"

ત્રીજી સમાધિ પર પણ આ પ્રમાણે બોધ વચનો લખવામાં આવ્યાં હતાંઃ—

" પાવ ફૈલાયે પડે સોતે હંય વહ કબ્રોમેં,
જો કિયે બીન સમઝતે થે કિ દુનિયા કયા હય !"

ચોથી સમાધિના પત્થરપર પણ નીચે પ્રમાણે ઉપદેશાત્મક વચનો કોતરેલાં હતાંઃ—

" કૈસે ખામોશ હો દુનિયાકે ગુજરને વાલો ?
હમ ભી મસ્તાક હંય કુછતો કહો વહાં કયા હય ?"

પાંચમી સમાધિની એક શિલાપર લખવામાં આવ્યું હતુંઃ—

" કલ તકલ્લુફ થા શખા કબ્રકે બાહર બાહર;
પર બરાબર હય વહાં અદના ઓ આલા આહય !"

કોઈ કોઈ સમાધિપર શએર લખવામાં આવ્યા હતા, એ પરથી જણાઈ આવતું હતું કે; કોઇ નાજુક દિલરૂબા સુંદરીના નયનબાણોથી ઘાયલ થયેલા મનુષ્યની સમાધિઓ છે. એ પંક્તિની એક સમાધિની એક સંગે મરમરની શિલાપર હૃદયભેદક ભાષામાં લખેલું હતું કેઃ—

" કૌડિયાલા મેરી તુર્બતપે લગાના યારો ?
નાગની જુલ્ફ કે કાટે હીયે પહચાન રહે !"

બીજી એક સમાધિ અથવા કબ્રપર એક પ્રેમિકના પ્રલાપો લખવામાં આવ્યા હતાઃ—

“ સહને ચમનમેં વાહ વાહ ઝોર ખીછીથી ચાંદની;
ચાંદ હીલોરે લેતા થા ઓફ ખીલીથી ચાંદની;
આયાથા ગુલબદન પહેન કે બાદલા ઝરી;
ચમકીથી તાર તારમેં મહકી ઝલક ઝરી ઝરી;
બોસો કિનારો જાએ મંએ અયેસો તરબ હંસી ખુશી;
ઊસ્મે કહીંસે યક બયક મુરગે સહરને બાંગ દી;
સુબ્હ હુવી ગજર બજા ફુલ ખીલે હવા ચલી;
યાર બગલસે ઉડ ગયા જીહી કી જીમેં રહે ગઈ.
શબકો દીલોમેં વાહ વાહ ઝોર મઝોં કે તાર થે;
હમસે દો ચાર યાર થા યારસે હમ દો ચાર થે;
દોનો દીલોમેં પ્યાર થા દોનો ગલોંમેં હાર થે,
વસ્લકે બે કરાર થે અયેશ કારોબાર થે.
સીનેમે આસમાનકે તીર હસદકે પાર થે;
યેક પલકમેં નાગહાં સબ વો મજેહ ફરાર થે;
સુબ્હ હુવી ગજર બની ફુલ ખીલે હવા ચલી;
યાર બગલસે ઉડ ગયા જીહીકી જીમેં રહેગઇ.
યેક તરફ તો નુરમે માહ રહાથા જગ મગા;
યેક તરફ વોહ રશ્કે માહ મેરી બગલમેં થાપડા;
દોનો દીલોમેં બઝઝતં દોનો જીઓમેં અયેશથા;
મએકી ગુલાબી હાથમેં. આંખોમેં છા રહા નશા.
હોંટોંસે હોંટ લગ રહા સીનેસેસીના મીલ રહા;
ઇતનેમેં આ યહ બયેક ક્યાંહી 'ગઝબ યેહોગયા ?
સુબ્હ હુવી ગજર બજા ફુલ ખીલે હવા ચલી;
યાર બગલસે ઉડ ગયા જીહીકી જીમેં રહે ગઇ. ”

કોઇ સમાધિપર લખવામાં આવ્યું હતું કેઃ—

" ન રફીક હૈ ન ઉનીસ હૈ ગમે હિજ્ર સખ્ત ગિજાબ હૈ;
વો મુસીબતેં હૈ કિલાઅમા ન હિસાબ હૈ ન કિતાબ હૈ. "

કોઇ સમાધિપર કોઇ વિખૂટાં પડેલાં વિયોગીના દુઃખભર્યા હૃદયનો પરિચય આપતા આવા આવા અનેક શએર લખેલા હતાઃ—

" વહે જાતે હૈં તેરે ચશ્મેતર હુએ ખાંક જલકે દિલો જિગર
ગમે હિજ્રમેં તેરે ફિત્નાગર યે શરાબ હૈ યે કબાબ હય. "

કોઈ સાચા પ્રેમીનું અનુમાન કરાવતો આ શએર પણ લખવામાં આવ્યો હતોઃ—

" હો હજાર ચાંદમેં રોશની મગર ઉસકે રૂખકી ઝલક કહાં ?
ન વો નાજગી ન તાજગી ન વો આબ હય નવો તાબ હય. "

કોઇ કબ્રપર આ શિક્ષાપ્રદ શબ્દો લખાઇને સંસારની અસારતા બતાવી રહ્યા હતાઃ—

" દાર ફાનીમેં હો ગાફિલ મોત સે યક પલ નહીં !
ક્યા ભરોસા જિન્દગીકા આજ હૈ ઔર કલ નહીં. "

કોઇ કબ્રપર આ સોનાના અક્ષરોમાં લખી લેવા યોગ્ય લેખ પણ જોવામાં આવતો હતોઃ—

" જિસે મોતકા આયા પયામ યહાં સભી છોડકે મહલો મકાન ગયા;
નવો ખાક મેં તાજ નિશાન ગય યકસાથ ફકત ઇમાન ગયા. "

સારાંશ કે, તે સ્થાન એવું પ્રભાવશાળી હતું કે, ગમે તેવો મૂર્ખ મનુષ્ય હોય તો તે પણ ત્યાં જઇને કેટલીકવારને માટે સન્માર્ગપર જવાના નિશ્ચયપર આવ્યા વિના રહે જ નહિ. "

આપણો બાબૂસાહેબ પણ કંઇક ધ્યાનમાં થોડીવાર સુધી તલ્લીન રહ્યો. એ સમયે તેની આકૃતિપરથી માલૂમ થઈ આવતું હતું કે, તે

આ ભેદથી તદ્દન અજ્ઞાત જ હોવો જોઇએ. અને તેથી અત્યારે તેને જાણવા માટે તે અત્યંત આતુર થઇ ગયો. તેણે વિચાર્યું કે, મારાથી આ ભેદ છૂપો રાખવામાં આવ્યો છે, તેનું શું કારણ છે? આ વિચારથી તેના મુખપર અજાયબીનાં ચિન્હો પ્રકટી આવ્યાં.

મધ્યાન્હ થઈ જવાથી બાબૂ સાહેબે ઓગણીસમો ઓરડો બંધ કરી વીસમા ઓરડાને જોવાનું બીજા દિવસપર મુલ્તવી રાખ્યું. કારણ કે એવી સ્થિતિમાં પોતાના હૃદયની લાલસાને દબાવીને બીજા કોઇ પણ કાર્યપર લક્ષ આપી શકાતું નથી. આ ચિંતાથી બાબુ તે સ્થાનનો પરિત્યાગ કરી પોતાના મહાલયમાં આવી સૂઇ રહ્યો.

પ્રકરણ ૧૭ મું

ચંદ્રસેન અને કન્દર્પકાન્તા

ક્યાં છે મજા? ક્યાં છે મજા? કૂહે તું મુસાફર ખલ્કના!
દુનિયા મહિં ક્યાં છે મજા? માની લઉં શામાં મજા?
છે ક્યાંઇ ખાણ ખુશાલીની આ ખલ્કને કોઇ ખુણે?
દેખાડી દે! જો હોય તો, ખોદી લઉં ત્યાંથી મજા?
આલમ સુણે બ્હેરી ન ગાણું જ્ઞાનનું દરિયા તણું?
તે દુઃખ પોતાનું રડે તો માની લઉં શામાં મજા?
રોવે હસે અસ્થિર ભૂત શોધે ન 'શું ક્યાં સત્ય છે?'
દુઃખ ભાર લઈ મુંગી ફરે ધરતી લઉં શામાં મજા?

લલિત.

વિશાળાપૂરીની પાસેના ઘોર નિર્જન વનમાં એક નવયુવક મસ્તક-પર મુકુટ ધારણ કરી સ્થિરતાથી ઉભો રહી પોતાને રાજકુમાર તરીકે ઓળખાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. એ સમયે લગભગ સંધ્યાનો સમય થઇ જવા આવ્યો હતો. પૂર્ણિમાના પ્રતાપથી હજી સુધી મહા-રાજ શીતરશ્મિનું રાજ્ય ત્રૈલોક્યમાં વિસ્તરી રહ્યું હતું. એ સુધાકરના શાંત રાજ્યત્વના યોગે અંધકાર વિલીન થયો હતો અને વસુંધરા દેવીના સર્વ સંતાનો આનંદમગ્ન બની ગયાં હતાં. આ સમયે જાણે એવો જ ભાસ થઇ આવતો હતો કે, ચન્દ્રિકા નહિ, પરંતુ ક્ષીર સમુદ્રના ઉત્તાલ તરંગો ભયંકર ·ઉછાળા મારતા વિશ્વંભરાનો ગ્રાસ કરવાના ઉદ્દેશથી પ્રબળ વેગ પૂર્વક આગળ ધસી રહ્યા હતા તથા ભારતવર્ષના પૂર્વ પુરુષોના યશનો વિસ્તાર થઇ રહ્યો હતો. તેમજ વિયોગીઓના અંત-રને દગ્ધ કરનાર કાલકૂટ વિષના આગમનનો સમય પણ સમીપ આવી લાગ્યો હતો.

પૂર્વકથિત યુવકનો એક હાથ કે જે બહુમૂલ્ય રત્નોના જડાઉ અલંકારોથી શોભી રહ્યો હતો તે અશ્વની પીઠપર સ્થાપિત હતો અને બીજો હાથ પોતાના નિર્મળ કમળવત્ કોમળ કપોલપર રાખેલો હતો. તેનાં ગુલાબી નયનોમાંથી અલૌકિક તેજની રેષાઓ બહાર નીકળતી હતી તથા કણ્ઠસ્થળથી વક્ષઃસ્થળ સુધી લંબાયલી ગજ મુક્તાઓની મનોહારિણી માળાઓ અપૂર્વ શોભાનો સાક્ષાત્કાર કરાવી રહી હતી. હસ્તમાં હીરાજડિત અલંકારો વિરાજતા હતા અને રેશમી વસ્ત્રપર વિવિધ પ્રકારનાં મોતીઓ તથા ભરત કામ કરેલા પીળા રંગના એક અતિ મૂલ્યવાન અને મનોહર જામાથી તેણે પોતાના અંગને આચ્છા-દિત કરી લીધું હતું. એ યુવાનની મુખાકૃતિપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આ-વતું હતું કે, તે બળવાન છે, પરંતુ તેની સાથે તે અતિશય લંપટ

પણ છે. તેનું મુખ ગૌરવર્ણું હતું અને તેનાપર શીતલાના ઝાંખા ડાઘા જણાઇ આવતા હતા. તેના શરીરની કાંતિ અને વિકાસ સ્પષ્ટ દર્શાવી આપતાં હતાં કે, તેનું વય વીસ વર્ષથી લેશ માત્ર પણ વિશેષ નથી. શરીરમાં યૌવન–મદોન્મત્ત યુવાનીનો સંચાર થવાથી તે અત્યારે કાંઇક ઉગ્ર અને કોપિત સ્વભાવનો યુવક હોવો જોઇએ, એવું અનુમાન પણ સહજમાં થઇ શકતું હતું.

એ યુવક જે સમયે તે જંગલમાં આવ્યો હતો, તે સમયે એક અતિ રૂપવતી અને માનવમનમોહિની માનિની પણ ત્યાં ઉપસ્થિત જ હતી. કોઈ એક અવ્યક્ત વેદનાના યોગે અત્યારે તેનું હૃદય કાંઈક દુઃખિત હોય, એમ જણાતું હતું. તે પોતાના કોકિલાને પણ ક્ષણવારને માટે લજ્જાન્વિત બનાવી દે તેવા મૃદુ મંદ મીઠા અને મોહક સ્વરથી કાંઇક ગાઇ રહી હતીઃ—

“ ખીલી આ શી રૂડી, રજની–રળીઆમણી જો.
શાન્ત સુવાસ ઢળી ચોપાસ અહો—રજની.
શાન્ત, શાન્ત, શાન્ત, નિશાની મહીંજો,
રેડે ચંદ્ર અમીરસ ધાર વિવિધ પ્રકાર અહો— રજની.
ખીલી ચન્દ્રમા એમ સૂચવે જેમ વાટિકા ખીલી રહી
પ્રીતિ ફુલડાં પ્રિય ખીલશે, મુજ હૃદયવાડીની મહીં,
શીળો શીળો મંદ વાયુ ,વાય છે જો
તેમ તેમ દિલ મારૂં ઝોલાં ખાય અહો— રજની.
મદનરાજને ત્યાં મુજ દિલને ડોલાવતો
પ્રેમ પ્યાલો પ્રીતમતણો મમ ભાન ભૂલાવતો
મમ ભાન ભૂલાવતો, પીવા હૃદય ઝૂલાવતો
વળી શાન્ત વાયુ લ્હેરીઓ, દઈ એવી મુજને સૂચવતી,

મુજ કાનમાં કહેતી, પ્રભુ આપશે અતિ ઉત્તમ પતિ;
પ્રીતિરસ પ્યાલો પીવા મન મુંઝાય છે જો
કરો દિલ શાન્ત, મેળવો કાન્ત અહો— રજની.

આ મનોહર ગાયન સાંભળીને તે યુવકનું હૃદય ડોલી ગયું. તે મદભરી મોહિનીના મુખમાંથી નીકળેલા અલૌકિક નિનાદને સાંભળીને યુવકનું જિગર જખ્મી થયું. તે પોતાના સ્વરૂપને તથા સ્થાનને પણ વિસરી ગયો. પોતે શું કરવા ઇચ્છે છે, એનો ખ્યાલ પણ તેના મનમાં ન રહ્યો, તે તરતજ ગાયિકા વનિતા પાસે આવીને બોલ્યોઃ— " સુંદરી શિરોમણિ લલના ! વિના કારણ આવા પ્રેમના પ્રલાપો શા માટે કરો છો ? તમે જે પ્રિયકરની પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરો છો, તે તમારો કાન્ત તમારી સન્મુખ હાજર કહો. કહો તમારા આ ભરથારને શા કારણથી સ્મરણમાં લાવ્યાં છો વારૂ ? "

તે સુંદરીએ આ વિલક્ષણતા ભરેલાં વચનો સાંભળીને તેને પ્રશ્ન કર્યો કેઃ—"તમે કોણ છો ? એક અપરિચિતા અબળાની સાથે આવું અયોગ્યતાયુક્ત વર્તન ચલાવતાં તમને લેશ માત્ર પણ લજ્જા આવતી નથી ? "

યુવકે જવાબ આપ્યો કેઃ—" સુંદરી ! આમ ભય રાખવાનું કારણ નથી. હું તમને હૃદયથી ચાહું છું. તમારા પ્રણયનો પિપાસુ છું. તમે મને કોઇ બદમાશ, ચોર અથવા લૂટારો કે, ઠગ ધારતાં હો, તો તેમાં તમારી ભૂલ થાય છે. મારૂં પવિત્ર હૃદય પાપરૂપ પંકજથી મલિન થયું નથી. હું મહારાજા નરેન્દ્રસિંહનો પુત્ર છું અને મારૂં નામ ચંદ્રસેન છે. અહીં શિકાર માટે આવ્યો હતો, પરંતુ તમારા મનોમોહક અને આનંદજનક શબ્દો સાંભળીને તેમજ તમારા આ અનુપમ અંગને પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશથી લોભાઇને તમારી પાસે આવ્યો છું. તમારા

હ્રદયવિદારક વિલાપે મને આશ્ચર્યના ઉદધિમાં નિમગ્ન કરી દીધેલો હોવાથી હું વિલાપનું રહસ્ય જાણવા માટે તમારી પાસે આવ્યો છું. હે ચંદ્રવદની! મૃગલોચની! મન્મથ મોહિની ભામિની! તમે કોનાં પુત્રી છો તથા તમારા આ અનુપમ અવતારવડે કયી ભૂમિને પાવન કરી છે. કહો જે સત્ય હોય તે સત્વર કહો, સંકોચ રાખવાનું કશું પણ પ્રયોજન નથી. હું તમને મારા મનનોમંદિરના સિંહાસનપર સ્થાપિત કરી ચૂક્યો છું અથવા અન્ય શબ્દોમાં કહું તો તમે મારા હ્રદય રાજ્યપર તમારા અલૌકિક સૌંદર્યની સહાયતાથી વિજય મેળવી લીધો છે. આવી પરિસ્થિતિમાં લજ્જાશીલ થવાની કશી પણ અગત્ય નથી. ”

યુવકનાં આવાં આશ્વાસન ભરેલાં વચનો સાંભળીને તે યુવતીએ પોતાની આંખના આંસૂ લૂછી એક ઊંડો નિસાસો નાંખી અતિ કોમળ તથા પ્રેમપૂર્ણ સ્વરથી કહેવા લાગી:—“ હે રાજકુમાર ! હું અભાગીનિ મગધ દેશના મહારાજાની કન્યા છું અને મારૂં નામ કન્દર્પકાન્તા છે. મારા વિવાહ મિથિલાના યુવરાજ સાથે નિશ્ચિત થયાં હતાં. લગ્નને દિવસે અમે દંપતિ લગ્નનાં વસ્ત્રાભૂષણોથી ભૂષિત થઇને રાજમહાલયના વિશાળ ચોકમાં આવ્યાં, પરંતુ હાય ! અમારા દુર્ભાગ્યયોગે—”

આમ કહીને તે પુનઃ સ્તંભી ગઇ અને ફરીવાર એક નિઃશ્વાસ નાખીને બોલી:—“ હાય ! એ વાર્તા કહેતાં તો શું, પણ તેનું સ્મરણ થતાં પણ મારૂં હ્રદય ફાટી જાય છે. તે કેવો દુઃખમય સમય હતો કે—? ”

આમ કહેતાં કહેતાં તે અટકી પડી અને તેનાં કમળ જેવાં કોમળ નયનોમાંથી આંસૂનાં બેચાર ટીપાં પણ સહસા સરી પડયાં.

હૃદયપર કોઇએક પ્રકારનું અજ્ઞાત દબાણ થવાથી તે જરાપણ બોલી શકી નહિ.

એ જોઇને ચંદ્રસેન બોલ્યોઃ—“ કહો–કહો–હૃદયને જરા કઠિન કરી, તમારી વાર્તાને પૂર્ણ કરો. ”

કન્દર્પકાન્તાએ કહ્યું:—“ મહાશય ! આપ કૃપા કરી મારી દુઃખિયારીની કરુણ કથા સાંભળવાનો આગ્રહ ન કરો. મારા દુઃખની વાર્તા સાંભળવાથી આપના હૃદયપર અસહ્ય આઘાત થશે અને એના યોગે મારે પાપની સંગિની થવું પડશે. દુઃખીની વાર્તા દુઃખી સાંભળે તો તેને આશ્વાસન મળે છે, પરંતુ સુખી મનુષ્યને તો એથી કરીને ભયંકર દુઃખ થયા વિના રહેતું નથી. વિશ્વનો નિયમજ એવા પ્રકારનો છે કે, જ્યારે દુઃખીની સાથે દુઃખી મળે છે અને તેઓ પોત પોતાના દુઃખની વાર્તા કરે છે, ત્યારે તેમને કષ્ટને બદલે શાંતિનો સ્વાદ મળી શકે છે. પરંતુ સુખી અને દુઃખીનો મેળાપ થતાં હમેશાં પરિણામ વિપરીત જ આવે છે. અત્યારે હું તમને જે કાંઈ કહી રહી છું, તે સર્વ સત્ય જ છે, સ્વાનુભવિત જ છે. મારી આ વાર્તાપર તમે જરાપણ શંકા કે સંદેહ લાવશો નહિ. ”

ચન્દ્રસેને કહ્યું:—“ ના, ના. તમારે જે કાંઇ કહેવું હોય તે સત્વર કહો હું તે સાંભળવા માટે તૈયાર છું. તમારી વાર્તાથી મને કશું પણ દુઃખી થશે નહિ. કારણકે, મારી દૃષ્ટિમાં સુખ અને દુઃખ ઉભય સમાન છે. સંસારમાં સુખી પણ નથી અને દુઃખ પણ નથી. એ સર્વ કેવળ નિર્બળ હૃદયના મનુષ્યોની નિર્માલ્યતાને છે. સુખ–દુઃખ માનવ મતિની મંદતાનુંજ પરિણામ છે. હું સુખને દુઃખ માનું છું, દુઃખને સુખ માનું છું. એટલે કે મારા હૃદય સમક્ષ સુખ અને દુઃખ બન્ને સમાન જ છે. તમને અવિવાહિત ધારીને મેં પ્રિયાના

સંબોધનથી બોલાવ્યાં હતાં, પરંતુ હવે જોઉં છું કે, એમાં મારો ભયંકર પ્રમાદ થયો છે, તો હવે મને એ વિષયમાં ક્ષમા કરશો અને તમારી દુઃખ કથા સંભળાવવાની ઉદારતા પણ દર્શાવશો."

કંદર્પકાન્તાએ કહ્યું:—"ત્યારે સાંભળો. જે સમયે અમે પતિ પત્ની રાજમહાલયમાં આવ્યાં તે સમયે અકસ્માત્ ભયંકર ઝંઝાવાત ઉત્પન્ન થયો અને તે સાથે મને મારા શરીરનું માન પણ ન રહ્યું. થોડીવાર પછી જ્યારે મને સહજ સાવધતા આવી ત્યારે મેં આંખો ઉઘાડીને જોયું તો મને જણાયું કે, હું એક નવા વિચિત્ર મંદિરમાં આવી પડી છું." આમ કહેતાં કહેતાં તેનું શરીર કંપી ઉઠયું. થોડી વાર સુધી નિરુત્તર રહ્યા પછી તે પાછી બોલી:—"ઓહ! એ દૃશ્ય હજી પણ મારી આંખો આગળ નાચી રહ્યું છે."

ચંદ્રસેન બોલ્યો:—"કહો, જે કહેવું હોય તે જલ્દી કહી નાખો એ શું દૃશ્ય હતું વારૂ?"

કંદર્પકાન્તાએ હૃદયમાં ધૈર્ય ધારીને જવાબ આપ્યો:—"મેં મારી સમક્ષજ મારા પતિને એક કારાગૃહમાં કેદ થયેલા જોયા. (કમ્પીને) એ સમયે મેં મારી સન્મુખ કુબડા અને કુરુપ પિશાચને પ્રેમની દૃષ્ટિથી મારા ભણી જોતો જોયો. હાય! એ પિશાચની ભયંકરતાનો ચિતાર આપવાની મારામાં શક્તિ જ નથી, મેં એવું ભયાનકરુપ શા કારણથી જોયું, એની કલ્પના પણ મારાથી થઇ શકતી નથી. તે શયતાનને જોતાંની સાથેજ મારૂં હૃદય સ્તબ્ધ થઈ ગયું હતું અને મારા શરીરનું ભાન ભૂલીને હું બેભાન બની ગઈ હતી. એ પિશાચની પાપમયી પ્રતિમા મને એટલી બધી વિકરાળ ભાસતી હતી કે, હું જાણે આ દુનિયા છોડીને બીજા કોઈ અજાણ્યા રાજ્યમાં ચાલી જાઉં. પરંતુ મારાથી તેવું સાહસ થઈ શક્યું નહોતું

ઘણી જ મુશીબતની સાથે મેં એ બધું દુઃખ સહન કરી લીધું હતું."

આમ કહેતાં કહેતાં તે યુવતી અટકી પડી અને આંખો બંધ કરીને કંપવા લાગી. જાણે તે પોતે જે કુરુપ પિશાચનું વર્ણન કરી ગઇ હતી તેને અત્યારે પોતાની સમક્ષ ઉભેલો હોયની ! એવા પ્રકારના ભયથી તે બાવરી બની ગઇ. તેના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ નીકળી શક્યો નહિ; તે ચૂપચાપ કંપતી ઉભી રહી.

એ જોઇને ચંદ્રસેને તેને ધીરજ આપીને કહ્યું:–" સુંદરી ! ડરો નહિ, તે પિશાચ હમણાં અહીં નથી, માટે તેનો ભય રાખવાનું કશું પણ પ્રયોજન નથી. કહો, તમારી વાર્તાને સત્વર સંપૂર્ણ કરો."

કન્દર્પ કાન્તાએ કહ્યું:–" ઓહ ? મને જણાય છે કે તે નીચ નરાધમ રાક્ષસ હજી પણ મોરા મસ્તકપાસે જ આવી ઉભો છે અને મને પોતાની પત્ની કરવાનો દુરાગ્રહ દર્શાવી રહ્યો છે."

ચંદ્રસેને પૂછયું:–" જે સમયે તે પિશાચ તમારી સ્હામે આવી હાજર થયો હતો, તે સમયે તમારી શી સ્થિતિ થઇ હતી વારૂ ? તે નાલાયક તમારી પાસેથી પોતાની વાસનાને તૃપ્ત કર્યા વિના શી રીતે દૂર થયો હતો ?"

કન્દર્પ કાન્તાએ જવાબ આપ્યો:–" ઓફ ! બસ, હવે એ વિષયમાં તમે મને કાંઇ પણ પૂછશો જ નહિ."

ચંદ્રસેને કહ્યું:–" હું પણ તમને આખો વૃત્તાંત પૂછવા માગતો નથી, માટે ટુંકામાં જ કહી સંભળાવો."

" છેવટે તે નીચે મને–" કન્દર્પકાન્તા આટલું બોલીને અટકી ગઇ.

ચંદ્રસેને કહ્યું:–" હા, હું સમજી ગયો, પછી ?"

" મેં તેનો સ્વીકાર ન કર્યો. ઘણીવાર સુધી વાદવિવાદ કરવા છતાં પણ જ્યારે તે પોતાના મનની મુરાદને બરમ લાવી શકશો નહિ, ત્યારે હારીને તેણે મારા–(કંપીને) હાય ! પતિ—"

ચંદ્રસેને આતુરતાથી પૂછયું:—" પતિને મારી નાખ્યા? શયતાને તેમનો નાશ કર્યો?"

કન્દર્પકાન્તાએ કહ્યું:—" હા, તે અધમતાના અધરરૂપ પિશાચે મારા પ્રિય પતિનો વધ કર્યો, મારાજી વનમાં હલાહલનો સંચાર કર્યો અને કોણ જાણે શા કારણથી તે પાપાત્મા મને આ જંગલમાં એકલી મૂકી દીધી. હાય! હવે મારૂં શું થશે? આ ભયંકર અરણ્યમાંથી મારો ઉદ્ધાર કોણ કરશે? અહીં તો મારૂં હિત ઇચ્છે એવું એક પણ મનુષ્ય જોવામાં આવતું નથી. હવે મારૂં મન બહુજ ગભરાઈ જાય છે. મને એવોજ વિચાર થઇ આવે છે કે હું મારૂં માથું કુટીને આ સ્થળેજ મરણને શરણ થાઉં? શું કરૂં? મારાથી કશો પણ દૃઢ નિશ્ચય કરી શકાતો નથી."

ચંદ્રસિંહે કહ્યું:—" રાજબાલા! આમ હિમ્મત હારવાથી કશો પણ લાભ થવાનો નથી. હૃદયમાં ધીરજ ધરો અને પરમાત્માએ જે સ્થિતિમાં તમને લાવી મૂક્યાં છે, તેમાંજ ખરૂં સુખ માનો શિરપર આવેલાં સંકટોને સહન કરવાં એજ મનુષ્યનો મુખ્ય ધર્મ છે. એ સંકટોના વિચારમાં પડી જવાથી વિશેષ યંત્રણા ભોગવવી પડે છે. જગતમાં સર્વ પ્રકારે સંતુષ્ટ રહેનાર મનુષ્યના જેવું બીજું કોઈપણ ધનવાન, સત્તાવાન અથવા સર્વ સુખ સંપન્ન મનુષ્ય પણ સુખી નથી. જે ઈશ્વરે જન્મ આપ્યો છે, તેજ તમને પુનઃ સુખ આપશે. જરા ધીરજ ધરો! હું તમને પ્રથમથી જ કહી ચૂક્યો છું કે હું એક રાજકુમાર છું અને મારાથી ધાર્યું કાર્ય કરી શકાય તેમ છે. માટે હવે ચિંતા ન કરો. હું તમારૂં પાલન કરીશ, તમને યોગ્ય આશ્રય આપીશ અને તે સાથે તમને યથાર્થ રીતે સુખી કરવાનો પ્રયત્ન પણ કરીશ."

કંદર્પકાન્તાએ કહ્યું:—" હું આપની આ અનુપમ કૃપાને

માટે શી રીતે ધન્યવાદ આપુ, એની કલ્પના પણ અત્યારે મારાથી થઇ શક્તી નથી. આજે આપે મને એક ભયંકર આફતમાંથી ઉગારી છે. આપની સુશીલતા, સૌમ્ય તથા ઉદારતા આદિ સદ્‌ગુણોની જેટલી પ્રશંસા કરવામાં આવે તે સર્વથા અલ્પ જ છે. મારાથી કોઈ પણ પ્રકારે આપના સદ્‌ગુણોનું ગાન કરી શકાય તેમ નથીજ. મને તમારી સાથે આવવામાં કશો પણ વાંધો નથી. આપ મને જ્યાં લઇ જશો, ત્યાં હું ઘણી જ ખુશીની સાથે આવીશ. હમેશને માટે આપના ચરણની તાબેદાર દાસી થઇને રહીશ. મારાથી બનતી સેવા પણ બજાવીશ."

ચંદ્રસેને કહ્યું:—"નહિ—નહિ, તમે મને આવાં વચનો કદાપિ ભૂલથી પણ કહેશો નહિ. તમે પણ રાજકુમારી છો. મારા કરતાં તમારો દરજ્જો કોઈ પણ રીતે ઉતરે તેમ નથી. સત્તામાં આપણે બન્ને સમાન છીએ. મારૂં અને તમારૂં ગૌરવ પણ સરખું જ છે. મારી દાસી થઇને રહેવાનું કશું પણ પ્રયોજન નથી. હું તમોને એક રાજબાલાને યોગ્ય મહાલય આપીશ તથા સર્વ વિલાસનાં સાધનોનો પ્રબંધ પણ કરાવી આપીશ. એ વિષયમાં તમે નિશ્ચિંત રહો અને સુખેથી મારી સાથે ચાલો."

કન્દર્પ કાન્તા વચ્ચમાં જ બોલી:—"હા—હું એક વખત રાજકુમારી હતી, પરંતુ અત્યારે તે નથી, અત્યારે તો હું એક રસ્તાની રખડતી રઝળતી ભિખારિણી છું. મારી પાસે સત્તા નથી, સમ્પત્તિ પણ નથી. મારા ગૌરવનો રવિ દુર્ભાગ્ય રૂપ મેઘોથી ઢંકાઇ ગયો. હવે તેની પુનઃ ઉદિત થવાની કશી પણ આશા રાખી શકાતી નથી."

ચંદ્રસેને કહ્યું:—"ના, એવું કદાપિ બની શકે જ નહિ. તમે હજી પણ રાજતનયાજ છો. તમારી સ્થિતિનું પરિવર્ત્તન થયું છે એ ખરૂં, પરંતુ તેથી કાંઈ તમારા સ્થાનનો પ્રભાવ ઝાંખો પડયો નથી.

તમારા રાજઆજ્ઞાના પદપર કોઇ પણ પ્રકારનું કલંક લાગ્યું નથી. આ સઘળી ભ્રમણાઓને દૂર કરી હવે તમે મારી સાથે ચાલો. હું તમારૂં પોષણ કરીશ એટલું જ નહિ, પણ તમને એક માનવંતા પદનાં અધિકારિણી પણ બનાવી દઇશ; જેના યોગે તમે સર્વનાં સ્વામિની ગણાશો, અરે મને પણ કાષ્ટની પ્રતિમાની પેઠે ઇચ્છા પ્રમાણે નચાવી શકશો. મારાં આ વચનોપર તમે લેશ માત્ર પણ અવિશ્વાસ લાવશો નહિ. ક્ષત્રિય પુરુષો મુખથી જે વચન ઉચ્ચારે છે, તેને પાળવા માટે પોતાના પંચ પ્રાણ આપતાં પણ લેશમાત્ર ડરતા નથી. ભીતિને ઉરમાં ધરતા નથી અને આફતને લક્ષમાં લેતા નથી.”

કન્દર્પકાન્તાએ લજ્જા ભરી દૃષ્ટિથી ચંદ્રસેનના મુખભણી એકવાર દૃષ્ટિપાત કર્યાં પછી અતિકોમળ અને મૃદુતા ભરેલા મિષ્ટ સ્વરથી કહ્યું:—“એ સર્વનો આધાર આપની ઇચ્છાપર અટકેલો છે. હું તો એક માત્ર સામાન્ય અબળા છું. આપની અનુપમ મતિપાસે મારી અબળાની મતિ કશા પણ લેખામાં નથી. આપ જેવું સ્થાન આપવા ધારો, તે આપવાને સમર્થ છો. મારાપર અત્યારે આપે જે દયા દર્શાવી છે, એની પ્રશંસાના શબ્દો પણ અત્યારે મારા હૃદય ભંડારમાંથી મળી શકે તેમ નથી. આશ્વાસનરૂપ અમૃતથી મારા સળગતા હૃદયને તમે જેવી રીતે શાન્ત કર્યું છે, તેનો ઉપકાર મારાથી આ ભવમાં તો કદાપિ વિસરી શકાય તેમ નથી. હું આપની કૃતજ્ઞતાનો ક્યાં સુધી સ્વીકાર કરૂં ? આજે આપે મને મરણના મુખમાંથી બચાવી છે.”

ચંદ્રસેને કહ્યું:—“ના, એમાં મેં મારા કર્તવ્ય કરતાં કાંઇ પણ વિશેષ કર્યું નથી. મનુષ્યમાત્રનો ધર્મ છે કે, દુઃખી મનુષ્યને પોતાથી બનતી મદદ અવશ્ય કરવી જ જોઇએ. એ પ્રમાણે મેં પણ મારાથી બનતું કર્યું છે. પણ હવે એ સર્વ વાતોને કોરાણે મૂકી મારી સાથે

ચાલો. સમય ઘણો જ વીતી ગયો છે. લો મારા આ અશ્વપર સ્વાર થઇને મારી સાથે રાજધાની તરફ ચાલો. હવે વિના કારણુ સમય નષ્ટ ન કરો. કારણુ કે, આ જંગલ ઘણું જ બિહામણું છે, અને વળી ચોર લુટારાઓનો પણુ હમેશાં ભય રહ્યા કરે છે. માટે આવી સ્થિતિમાં તો અહીંથી જેમ બને તેમ સત્વર નીકળી જવું જોઇએ."

કન્દર્પકાન્તાએ કહ્યું:—"બહુ સારૂં, ત્યારે ચાલો હવે હું પણુ તૈયાર જ છું." આમ કહીને કન્દર્પકાન્તા ચંદ્રસેનના અશ્વ પીઠપર સ્વાર થઈ તથા ચંદ્રસેન પણુ તેની પાછળ બેસી ગયો. બન્ને જણાં એકજ અશ્વપર સ્વાર થઇને રાજધાની ભણી જવામાટે તે જંગલમાંથી રવાના થયાં.

હજી તેઓ થોડેક દૂર તો નહિ ગયાં હોય, એવામાં ચંદ્રસેનને ચકરી આવવા લાગી તથા અશ્વપર તે લથડીયાં ખાવાં લાગ્યો. કન્દર્પકન્તા પોતાના શરીરને સંભાળીને અશ્વપરથી ઉતરી પડી તથા ચંદ્રસેનને એક મજબુત દોરડાંવડે તેણે મુસ્કેટાટ કરી લીધો. ત્યાર પછી તે તેજ અશ્વપર સ્વાર થઇને વાયુ વેગે બીજી બાજૂએ ચાલી નીકળી. થોડીવારમાં તે ઘટાદાર વૃક્ષોના ઓથમાં છૂપાઇ ગઈ.

× કન્દર્પકાન્તાની વેણીમાં બેહોશીનાં બનાવટી ફૂલ ગુંથેલાં હતાં, પરંતુ તે એક ઔષધના યોગે બેભાન ન થઇ.

પ્રકરણ ૧૮ મું

સભામાં સવાર

જામે ગદાઇ હાથમેં લે હમ શામ સવેરે ફિરતે હૈં;
શમ્સો યે દોનો સીપાઇ હુકમકે ફેરે ફિરતે હૈં;
ચેન્જે હુંય ગે અખતર સારે માહજબીં;
ખોલું ખ્રબન પોથી અપની કબ દિન મેરે ફિરતે હૈં:
પંડિત પુછો ફાલ દિખાઓ પતર વાંચો ક્યાં હાંસીલ;
જબ દિન મેરે હોં બરગીસ્તા કિસિકે ફેરે ફિરતે હૈં;
જોગ લીયા આશકકા હમને દેખ લટક ઉન જુલ્ફુંકી;
ગલ્યું ગલ્યું હમ તો પ્યારે બાલ બીખેર ફિરતે હૈં.

રાજા **નરેન્દ્રસિંહ** પોતાના સભાસદનના મધ્ય ભાગમાં આવેલા એક સુવર્ણ જડિત સિંહાસન પર વિરાજેલો હતો. તેની આકૃતિ તથા મુખપરના હાવભાવપરથી સ્પષ્ટ માલૂમ પડી આવતું હતું કે, એ અત્યારે કોઇપણ પ્રકારની ગહનચિંતાના સમુદ્રમાં ડૂબેલો હતો. તેની ડાબી બાજૂએ મંત્રી, સેનાપતિ તથા અન્યાન્ય સભ્યજનો બેઠેલા હતા અને જમણી બાજૂએ રાજ્યના બીજા સામાન્ય કર્મચારીઓ ઉપસ્થિત હતા. આ સર્વ સભામંડળ અત્યારે શાન્તભાવ ધારણ કરીને બેઠું હતું. કોઇ પણ મનુષ્યના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ નીકળી શકતો નહોતો. સર્વત્ર નિઃસ્તબ્ધતાની છાયા છવાઇ ગઇ હતી. કોઈ પણ વ્યક્તિથી બોલવાનું સાહસ થઈ શકતું નહોતું.

આ સમયે મુખપર એક બુકાની બાંધેલો તથા મસ્તકથી પગ સુધી એક કાળાં વસ્ત્રથી ઢંકાયલો, હાથમાં ખુલ્લી તલ્વાર ધારણ કરેલો અને બીજા હાથમાં એક પત્રને ધારણ કરેલો ઘોડેસ્વાર પોતાના ઘોડાને નચાવતો કૂદાવતો સભાસદનના દ્વારપાસે બેધડક ચાલ્યો આવ્યો અને નરેન્દ્રસિંહ સમક્ષ પોતાના હાથમાંનો પત્ર ફેંકી પુનઃ પોતાના અશ્વને દોડાવતો એકદમ ત્વરાપૂર્વક ત્યાંથી ન્હાસી છૂટયો. આ સમયે નરેન્દ્રના સૈનિકો તેને પકડવાની વાર્ત્તા તો દૂર રહી, પરંતુ તેને કાંઇ પણ પૂછવાનું સાહસ પણ કરી શકાયું નહિ કે એ પત્ર કોનો છે અને કોને આપવા માટે તે અહીં આવ્યો છે?

નરેન્દ્રસિંહે એક સૈનિક દ્વારા તે પત્રને પોતાના હાથમાં લઇને વાંચવા માંડયો. તેમાં લખ્યું હતું.

"આંખોના અંધા, ગમાર અને વિચારહીન બુભુક્ષિત રાજા!

હજી પણ સઝતું નથી? તારી નિદ્રા હજી સુધી ઉડતી નથી? તારા શિરપર પગ મૂકીને હું એકવાર તારી દુર્દશા કરી આવ્યો છું, જેને તું તારી જીંદગી સુધી વિસરી શકે તેમ નથી. બીજીવાર તારા પુત્રને પણ મેં કેદ કર્યો છે અને જો આ ત્રીજીવાર તારા હજારો હથિયારબંધ સિપાહીઓને તુચ્છ ગણીને આ પત્ર આપી જાઉં છું. બસ, જો હવે તું બરાબર નહિ સમજે તો તને અને તારા આખા રાજ્યને માટીમાં મેળવી દઇશ. તુચ્છ પામર ભીખારી ગુલામ! જો તને તારા જીવનની, તારા કુટુંબના રક્ષણની અને રાજ્યના રક્ષણની જરા પણ ઇચ્છા હોય તો સત્વર આ પત્ર પ્રમાણે વર્ત્તવાની સલાહ કરી લેજે, નહિ તો વિના કારણ આ ધરાના પટપરથી તારી હયાતી નાબૂદ થશે."

તેજ તારો પ્રબલ વિરોધી, જુલ્મી જોરાવરસિંહ."

આ પત્ર સાંભળતાંની સાથે જ સર્વ સભાસદો સ્તબ્ધ થઇ ગયા. સર્વની આંખો આગળ તે પત્ર વાહક સવારની મૂર્ત્તિ ભયાનક ભાવથી નાચવા લાગી, સર્વનાં મુખ સુકાઈ ગયાં. નરેન્દ્રસિંહનો રંગ પણ બદલાઈ ગયો. તેનું હૃદય ધબકવા લાગ્યું. પત્રમાં લખેલો એક એક શબ્દ તેના હૃદયપર શલ્યનો આઘાત કરવા લાગ્યો. તેનું મન મુંઝાઇ ગયું અને જીવનને રક્ષવાના વિચારમાં તે મશગુલ બની ગયો.

નરેન્દ્રસિંહે કેટલીકવાર સુધી વિચાર કર્યા પછી કહ્યું કે:— "મારા વ્હાલા સભાસદો અને સૈનિકો ! તમે લોકો એ પાપાત્મા જોરાવરથી જરા પણ ભયભીત ન થતાં. હું તે દુષ્ટને તેની દુષ્ટતાનું ફળ બરાબર રીતે ચખાડી આપીશ. મારી સાથે આવી રીતે દગાની બાજી ખેલનારને હું પૃથ્વીમાંથી થોડાજ સમયમાં નષ્ટ કરીશ. તે નીચને તેની ધૂર્ત્તતા અથવા ઐયારીનું ફળ અવશ્ય ચખાડી આપીશ."

આ સમયે જગમોહન નામક એક પુરુષ બોલી ઉઠયો:—"જો મહારાજની આજ્ઞા હોય તો હું એ દુષ્ટને હમણાં ને હમણાંજ પકડીને આપની સમક્ષ હાજર કરી દઉં. મેં એ તે શું, પરંતુ એનાથી પણ ઘણીજ બુદ્ધિ ધરાવનારા અનેક ઐયારોને ધૂળ ચાટતા કરી દીધા છે. હું એ પાપીને એક પળમાત્રમાં પકડી લાવીશ. મને એનો લેશ માત્ર પણ ભય નથી."

રાજા નરેન્દ્રસિંહે કહ્યું:—"આવા કામમાં મારા કહેવાની અથવા તો મારી આજ્ઞાની શી આવશ્યકતા છે ? આવું કાર્ય કરવાથી કેવળ રાજાનું જ નહિ, પરંતુ સમસ્ત પ્રજાજનોનું કલ્યાણ થઇ શકે તેમ છે. ચોર અથવા લૂટારાને નષ્ટ કરવાથી મંહા પુણ્ય થાય છે. અનેક મનુષ્યોના આશીર્વાદ પણ મળી શકે છે. તથાપિ તમારો ઉત્સાહ વધારવા માટે હું તમને તમારૂં કાર્ય પૂર્ણ થયે એક હજાર રૂપિયા

ઈનામ આપવાની ઇચ્છા ધરાવું છું. જો તમે આ કાર્યમાં સફળતા મેળવશો તો એ ઇનામ ઉપરાંત પણ તમને બીજી એક સારી પદવી આપવાની મારી ઇચ્છા છે, જાઓ ઘણીજ ખુશીની સાથે એ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થાઓ. પણ હા. એ પહેલાં હું તમને જે બે ચાર બોધવચનો કહું તે સાંભળતા જાઓ. જુલ્મી જોરાવર મહા ધૂર્ત્ત અને પ્રપંચી છે, તે પાપાત્મા સહજમાં પકડાય તેવો નથી. વળી હાથમાં આવેલા દુશ્મનપર તે જરા પણ દયા દર્શાવતો નથી. હમેશાં તે પોતાની તલ્વારને ખુલ્લી જ રાખે છે અને તેનાથી હજારો મનુષ્યોની જાન લે છે. માટે તમે તેનાથી ખૂબ ચેતીને ચાલજો. ગફ્લતમાં પડશો નહિ. જો જરાય ગફ્લત કરશો તો તે દુષ્ટના હાથથી માર્યા જશો. તે કાવત્રાંબાજ તમને જીવતા છોડશે નહિ. માટે ખૂબ સાવચેતી રાખજો. પ્રપંચીની સાથે લડવાનું છે માટે તમે પણ તમારા પ્રપંચના હથિયારનો ઉપયોગ કરવામાં પાછા પડશો નહિ. બસ, હવે હું એ વિષયમાં તમને વધારે કાંઇ પણ કહેવા ઇચ્છતો નથી. કાર્ય પૂર્ણ કરી સત્વર મને આવી મળો, તમારા કાર્યમાં વિજયી થશો તો તમેં મારા સેનાપતિના પદને પણ સહજમાં પ્રાપ્ત કરી શકશો, એ વાતોનું વિસ્મરણ કરશો નહિ. સબળ આશાને હૃદયમાં ધારીને કાર્યના માર્ગમાં અવતીર્ણ થશો તો તમે અવશ્ય વિજયી થઇ શકશો એમાં લેશ માત્ર પણ સંદેહ રાખશો નહિ. મને આશા છે કે તમે અવશ્ય વિજયી થશો જ."

આ પ્રમાણે આજ્ઞા મળ્યા પછી સભા વિસર્જન થઇ ગઇ. બીજે દિવસે સ્હવારે યોગ્ય સમય થતાં મહારજા નરેન્દ્રસિંહ તથા સર્વ સભાસદો સભાસ્થાનમાં હાજર થયા. એવામાં જગમોહનસિંહ ઐયાર પણ ઐયારીના સર્વ સામાનથી સજ્જિત થઇને ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને મહારાજાને પ્રણામ કરી યથાસ્થાને બેસી ગયો. પ્રથમની પેઠે

શાન્તિ છવાઇ ગઇ હતી એવામાં અચાનક કોઇ પુરુષના મુખમાંથી નીચે લખ્યા પ્રમાણેનાં વિલાપસૂચક વચનો સંભળાયાં:—

"હાય—હાય! હવે હું શું કરૂં? મહારાજને શું કહું? મારૂં તો સર્વસ્વ લૂટાઇ ગયું! હાય! પરમાત્મા તારો સત્યાનાશ કરે! ભગવાન તને બાળીને ભસ્મ કરે? મારા ઘરમાં ખાવાનું એક વાસણ પણ ન રહેવા દીધું?"

આ પ્રમાણે બોલતો બોલતો એક પુરુષ સભાસદનમાં આવી લાગ્યો. તે પુરુષે ફાટયું તૂટયું અંગરખું પહેર્યું હતું તથા ખાદીના જેવી જાડી ધોતીથી પોતાના શરીરને ઢાંકી લીધું હતું. તેનું માથું તદ્દન ઉઘાડું હતું અને પગ પણ ઉઘાડા જ હતા. તે એક હાથથી માથું પીટતો તથા પોકાર કરતો રાજા નરેન્દ્રસિંહની સમીપમાં આવી લાગ્યો અને તેના ચરણોમાં ઢળી પડીને બોલ્યો:—

"સરકાર નામદારનો જય થાઓ. પ્રભુ! હું તો વિના મોતે માર્યો ગયો. મારૂં સર્વસ્વ લૂટાઇ ગયું! હાય! હૃદય!! હું તો કશાય કામનો ન રહ્યો! મારાં ઘરબારનું તેજ નષ્ટ થઇ ગયું!"

આ સાંભળી નરેન્દ્રસિંહે પૂછયું:—"અરે! તું શું કહેવા માગે છે? જે કાંઇ કહેવું હોય તે સ્પષ્ટ કહે. આમ લોચા શું વાળે છે? વિના કારણ બરાડા પાડીને સભામાં ખળભળાટ શા માટે મચાવે છે?"

તે પુરુષે કહ્યું:—"મહારાજ! હું શું કહું? (હાંફતો હાંફતો) હમણાં જ હું સરકારી બગીચામાં ક્યારડાઓમાં પાણી સીંચી રહ્યો હતો, એવામાં ત્રણ લાલ સવારો લાલ કપડાં પહેરી મુખપર લાલ કપડાંની બુકાની બાંધી ઘોડા કૂદાવતા કૂદાવતા બગીચામાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાર પછી બગીચાની દીવાલ પાસેના વૃક્ષો સાથે ઘોડાઓને બાંધીને મારી પાસે આવ્યા અને પોતાની મરજીમાં આવે તેમ બગી-

ચાનાં વૃક્ષોનાં ફળ તોડી તોડીને ખાવા લાગ્યા તથા મોટાં મોટાં ગાંસડા બાંધીને તેમણે સઘળાં ફળ ફૂલને તોડી લીધાં. તે ઉપરાંત જતી વેળાયે તેમણે મને એવી એવી વાતો કરી કે જે મારાથી આપને કોઇ પણ રીતે કહી શકાય તેમ નથી. (જરાવાર થોભીને) જ્યારે મેં આપને માટે એવા નિંદાવાળાં વચનો બોલવાની મના કરી ત્યારે તેઓ મને ખૂબ મારવા લાગ્યા, તેમણે મારી મારીને મને છેક અધમુઓ કરી નાખ્યો. જૂઓ, હજૂર! મારી પીઠ ફાડી નાખી છે અને હજી પણ તેમાંથી લોહીની નીકો વહી રહી છે, મારૂં આખું શરીર ખોખરૂં કરી નાખ્યું છે."

નરેન્દ્રે કહ્યું:–"જગમોહન! તમે જલ્દી આ માળીની સાથે બગીચામાં જાઓ અને તે દુષ્ટોને પકડી લો. જો તમને વધારે માણસોની જરૂર હોય તો સાથે કેટલાક સૈનિકોને પણ લેતા જાઓ. વિલંબ ન કરો. તે શયતાનો તમારા હાથમાંથી છટકી ન જાય, એની ખૂબ સાવચેતી રાખજો.

જગમોહને ઉત્સાહપૂર્વક કહ્યું:–"સૈનિકોની શી જરૂર છે? હું એકલો જ બસ છું. તે દુરાત્માઓને પહોંચીવળું તેમ છું, મને કશી પણ આવશ્યકતા નથી.

નરેન્દ્રે કહ્યું;—"કેમ, એમાં શું નુકસાન છે? થોડાક સૈનિકોને તો સાથે લઇજ જાઓ."

જગમોહને કહ્યું:—"ના મને સૈન્યની કશી પણ આવશ્યકતા નથી. આ વીરનર જગમોહનને દુનિયાના કોઈ પણ પુરુષનો ભય નથી. મારી ઐયારી પાસે કોઇનું પણ જોર ચાલી શકે તેમ નથી."

આ સાંભળીને મંત્રીએ કહ્યું:–"જગમોહન, આવું નિરર્થક અભિમાન ન કરો. હજી થોડા દિવસ પહેલાં જ તે તમારી દુર્દશા કરી

ગયો છે, છતાં આવો ગર્વ શા માટે કરો છો ? જોરાવર કાંઇ કાચો-પોચો માણુસ નથી. જ્યારે તેણે તમને પોતાના સપાટામાં ફસાવ્યા હતા, ત્યારે તમારી બધી ચાલાકી ક્યાં ઊંઘી ગઇ હતી ? અમારી સર્વની માન્યતા પ્રમાણે તો સૈનિકોની સહાયતા વિના તમે તેના પંજામાં અવશ્ય સપડાઇ જશો, એવો ભય રહ્યા કરે છે. પ્રથમથી સાવચેતી રાખવી એ ડાહ્યા માણુસની ફરજ છે. માટે રાજાસાહેબની આજ્ઞા પ્રમાણે કેટલાક સૈનિકોને તમારી સાથે લઇ જાઓ."

જગમોહને કહ્યું:—"જે સમયે હું તેની જાળમાં ફસાયો, તે સમયે મારૂં મન ઠેકાણે નહોતું. તેણે મારી સાથે દગાની બાજી ખેલી હતી અને તેથી જ હું છેતરાયો હતો, પણ હવે તે બચ્ચો મને છેતરી શકવાનો નથી. મારા હાથમાંથી છટકીને બીજે ક્યાંય પણ જઈ શકે તેમ નથી. હું તેને દુનિયાના ખૂણામાંથી પણ શોધી કાઢીશ અને તે સાથે તેના દુષ્કર્મનું ફળ પણ ચખાડી આપીશ."

મંત્રીએ કહ્યું:—"વારૂ ત્યારે જાઓ, ઘણી જ ખુશીની સાથે રવાના થઓ અને તમારી કુશળતા બતાવી આપો. પણ જો જો કે વખતે તમારો જીવ જોખમમાં ન આવી પડે તેની ખાસ સંભાળ રાખજો."

જગમોહન તથા માળી ઉભય તરત જ સભામાંથી બહાર નીકળ્યા. થોડીવાર પછી તેઓ બગીચામાં જઇ પહોંચ્યા. ત્યાર પછી માળી આગળ આગળ ચાલવા લાગ્યો અને જગમોહન પણ તેની પાછળ જ ચાલતો થયો. કેટલીક વાર સુધી આમતેમ ભટક્યા પણ તેઓ એક પ્રથમથી બિછાવી રાખેલાં કાંબલાપર બેસી ગયા અને શત્રુઓની તપાસ કરવાના વિચારો કરવા લાગ્યા.

પ્રથમ જગમોહને પૂછયું કે:—"કેમ, તે દુષ્ટો ક્યાં ગયા, આટલામાં તો ક્યાંય પણ દેખાતા નથી."

માળીએ જવાબ આપ્યોઃ—" હું ધારૂં છું કે, તમારૂં નામ સાંભળતાંની સાથે જ તેઓ ન્હાસી ગયા હશે."

જગમોહન ખૂબ હસીને બોલ્યોઃ—" વાહ રે ! સુવ્વરના બચ્ચાઓની બહાદુરીની તો હદ જ નથી !"

એવામાં જગમોહનની નજર એકાએક એક તૂમ્બડાંપર પડી, તે તૂંબડું અંદરથી ખોખરૂં હતું અને તેમાં કોઈ એક પ્રકારનો રસ ભરી રાખવામાં આવ્યો હતો.

જગમોહને જરા હકૂમત ચલાવીને પૂછ્યુંઃ—" કેમરે માળી ! આ તૂમ્બડામાં શાનો રસ ભર્યો છે વારૂ ?"

માલીએ કહ્યુંઃ—" સરકાર ! એમાં તો કશું પણ નથી." આમ કહી તે હાથ જોડી ડરતો ડરતો ઉભો રહ્યો.

જગમોહને દબાવીને પૂછ્યુંઃ—અરે ! હું મારી નજરોનજર જોઇ રહ્યો છું. છતાં પણ તું એમ કહે છે કે એમાં કશું પણ નથી, તો એનું કારણ શું છે ? મારી પાસે જૂઠું બોલી તું મને છેતરવા માગે છે ? ના, એમ તારા જેવા એક ભામટા માળીથી કદાપિ બની શકશે નહિ. જે કાંઇ સત્ય હોય તે સર્વ સત્વર કહી દે નહિ તો વિના મોતે માર્યો જશે."

માલીએ કહ્યુંઃ–" જો આપ મારા પર કૃપા કરી મને માફી આપો તો હું આપને સઘળી વાત કહી સંભળાવું."

જગમોહને વચ્ચમાંજ કહ્યુંઃ–" વારૂ, હું તને માફ કરૂં છું. કહે એમાં શાનો રસ ભર્યો છે વારૂ ?"

માળીએ જવાબ આપ્યોઃ–" થોડા દિવસ થયાં હું આ તુંમ્બડાં અંગુરનો રસ નીચોવું છું. આજે તે પૂરૂં ભરાઇ ગયું છે. સરકાર !

આ રસ પીવાથી શરીરનો થાક ઉતરી જાય છે અને નવું ચેતન આવે છે. આ રસ કોઇ પ્રકારે નુકસાનકારક નથી. શરીરમાં લોહી વધારે છે અને તાકાત પણ આપે છે."

જગમોહને કહ્યું:–" બસ બસ! તું ચોર છે! તેં ચોરી કરી છે. હવે તું જોઇ લે જે કે હું તને કેવી સજા કરાવું છું. રાજ્યના બગીચાનાં ફળોનો આવો દુરુપયોગ કરે છે?. રાજાની આંખમાં ધૂળ નાખીને આવા ગોરખધંધા કરે છે? શું તને આમ ચોરી કરતાં કોઇનો ભય પણ નથી લાગતો?"

માળીએ ગદ્‌ ગદ્‌કંઠથી કહ્યું:–" મેં તો આપ નામદારને માટેજ આ રસ તૈયાર કરી રાખ્યો હતો." આમ કહી તેના હાથમાં રસનું પાત્ર આપી તે માળી પુનઃ કરુણતા ભરેલા અવાજથી કહેવા લાગ્યો કે:– " લ્યો, સાહેબ! થોડોક તો પીઓ! જરા એની મજા તો જૂઓ. ઘણોજ લ્હેજતદાર પદાર્થ છે."

આમ કહી માળીએ એક ગ્લાસ લઇને તેમાં અંગુરની મદિરા રેડી તથા ગ્લાસને છલાછલા ભરી જગમોહનના હાથમાં આપ્યો. જગમોહનસિંહ એ હરામનો માલ ગટગટાવી ગયો. પરંતુ તેના યોગે તેના શરીરમાં કશી પણ અસર થઈ નહિ. એ જોઇને માળીએ બીજો ગ્લાસ ભરી જગમોહનને આપ્યો. જગમોહને કશો પણ વિચાર કર્યા કારવ્યા વિના તે ગ્લાસની મદવાળી મદિરાને પોતાના ઉદરમાં પધરાવી દીધી. મદિરાનું પાન કરવામાં જગમોહન એક્કો હતો. કોઈ કોઇ વેળાયે તો તે એટલી બધી સુરા પીતો કે જેની હદજ રાખતો નહિ. મદિરાપાનના અતિરેકથી તેનો સ્વભાવ પણ અત્યંત ઉગ્ર બની ગયો હતો. જે દિવસે તેને કોઈ મદિરા દેવીના મનોહર મંદિરમાં લઈ જનાર મિત્ર મળતો તે દિવસે તેના આનંદનો અવધિજ રહેતો નહિ. મદિરા વિના

તેને એક દિવસ પણ ચાલી શકતું નહિ. તેથી આજે ઉપરા ઉપરી એ ગ્લાસ મળવાથી તે અકરાંતીયો થઇને પી ગયો. તેણે વધુ મદિરા પીવાની ઇચ્છા દર્શાવી પરંતુ તેના દુર્ભાગ્યયોગે મદિરાદેવી તુંબડાનો ત્યાગ કરીને તેના ઉદરમાં વસેલાં હોવાથી તેની તે ઇચ્છા તૃપ્ત થઇ શકી નહિ.

પરંતુ એ મદિરાપાનના યોગે એક નવીન ઘટના ઉપસ્થિત થઈ. મદિરા પીતાં પીતાં તેજવાન લથડીયાં લેવા લાગ્યો. હજી તે ગ્લાસને જમીનપર મૂકી શક્યો પણ નહોતો એવામાં તો તે હાથ પગ ફેલાવીને પૃથ્વીપર આમ તેમ આળોટવા લાગ્યો. એ જોઇને પેલા માળીએ વિચિત્ર ચરિત્ર કર્યું. તે તરતજ પાસેની એક ઝુપડીમાંથી પોતાની આકૃતિવાળો જ બીજા એક પુરુષને લઇ આવ્યો અને પોતાનાં કપડાં ઉતારીને તેને પહેરાવી દીધાં. ત્યાર પછી જગમોહનની ગાંસડી બાંધીને તે એક ઘટાદાર ઝાડીમાં ચાલ્યો આવ્યો. ત્યાં એક અતિ વિચિત્ર ઘટના ઉપસ્થિત થઇ. તે ઝાડીમાં તેણે પોતાનાં વસ્ત્ર તથા અશ્વને છૂપાવ્યો હતો તે સૈનિકનો પોશાક ધારણ કરી અશ્વની પીઠપર સ્વાર થઇ, જગમોહનની ગાંસડી લઈ ત્યાંથી ચાલતો થયો અને અલ્પ સમયમાંજ બગીચાની પાછળની દીવાલ કૂદીને ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૯ મું

માયાવિની વૃદ્ધા

જેને રામ રાખે રે, તેને કોણ મારી શકે;
અવર નહિ દેખું રે, બીજો કોઇ પ્રભુ પેખે.
ચાહે અમીરને ભીખ મગાવે, ને રંકને કરે રે રાય;
સ્થળને સ્થાનકે જળ ચલાવે, જળ સ્થાનક જળ થાય.
તરણાનો તો મેરૂ રે, મેરૂનું તરણું કરી દાખવે;
નીંભાડાથી બળતાં રાખ્યાં, મંઝારીનાં બાળ;
ટિટોડીના ઈંડાં ઉગાર્યાં, એવા છો રાજ રખવાળ;
અંત વેળા આવો રે, પ્રભુ તમે તેની તકે.

ધીરો

એક વૃદ્ધા હતી અને તે વયમાં લગભગ સીત્તેર વર્ષની હોય એવું અનુમાન કરી શકાતું હતું. તેના સર્વ અંગોમાં કરચલીઓ પડી હતી, મુખમાં એક પણ દાંત રહ્યો નહોતો. તેણે મેલી તથા ફાટી તૂટી એક અતિ પુરાણી ધોતી પહેરી હતી. અત્યારે તે પોતાના મસ્તકપર લાકડાનો ભારો લઇ લાકડાના ટેકણના આધારે ધીરે ધીરે ચાલી આવતી હતી. દિવસના નવ દશ વાગવાનો શુમાર થયેલો હોવાથી સૂર્યનો તાપ પણ સારી રીતે પડી રહ્યો હતો અને એ તાપના યોગે તે ગભરાઈ ગઇ હતી. તેના પગ ધારવા પ્રમાણે રાખી શકાતા

નહોતા. તે હમણાં પડે અથવા થોડી વાર પછી પડે એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવતું હતું. ચાલતાં ચાલતાં તે છેવટે એક નિર્જન વનના એક સપાટ ભાગમાં ગબડી પડી અને હાંફતી હાંફતી જોરપૂર્વક નિઃસાસા નાખવા લાગી. તેની આંખોમાં આંસુ ઉભરાઇ આવ્યાં અને છેવટે બેહોશ પણ થઈ ગઇ.

આ સમયે સ્હામેની ઝાડીમાંથી બે સવારો હાથમાં ખુલ્લી તલ્વાર લઇ, શિરથી પગ સુધી કાળાં વસ્ત્રથી ઢંકાઈ, મુખપર બુકાની બાંધી તે સ્થળે આવી પહોંચ્યાં.

એક સવારે તે વૃદ્ધા તરફ બરાબર દૃષ્ટિપાત કરીને કહ્યું:— “ લલિતા, જો આ કોઈ દુઃખની મારી બિચારી ગરીબડી ડોસી જણાય છે. અત્યારે તે બેભાન થઇને પૃથ્વીપર ગબડી પડી છે. ”

લલિતાએ કહ્યું:—“ અરે દેવદત્ત ! આપ આવી નકામી વાતોનો જ વિચાર કર્યા કરો છો. એ ડોસીના દુઃખની સાથે આપણો શો સંબંધ છે ? સંસારમાં સેંકડો મનુષ્યો સુખી છે અને હજારો મનુષ્યો દુઃખી છે, એમની અવસ્થાનો વિચાર કરવાથી શો લાભ થાય તેમ છે. આપણે બહુ બહુ તો પાંચ પંદર માણસોને દુઃખમાંથી મુક્ત કરાવી શકીએ તેમ છીએ, પરંતુ સકળ સંસારના મનુષ્યોના દુઃખનું નિવારણ કરવાની શક્તિ આપણામાં નથી. પરમાત્મા વિના બીજા કોઇથી સંસારિયોના દુઃખ ટાળી શકાય તેમ નથી માટે એવી નિરર્થક ચિંતા ન કરવી એજ વધારે લાભદાયક છે. ચાલો, આપણા કાર્ય માટે રવાના થઇએ: અત્યારે સમય ગાળવાથી આપણા કાર્યમાં હાનિ થવાનો સંભવ છે. પારકી પીડા શિરપર વ્હોરવાની કશી પણ આવશ્યક્તા નથી. ”

દેવીદત્તે કહ્યું:—"લલિતા, તારાં આ વચનો સાંભળીને મને અફસોસ થાય છે. માનવહૃદયમાં જે સહાનુભૂતિ તથા અનુકંપા હોવી જોઇએ તેનાથી તું સર્વથા વંચિત છે. આવી નિષ્ઠુરતા દર્શાવવી એ મનુષ્યધર્મથી વિરુદ્ધ છે. અબળાઓનાં અંતર કોમળ હોય છે, છતાં તું આવાં વચનો બોલે છે એથી મને એક પ્રકારનો અસંતોષ થાય છે. હું તો આ દુઃખીયારી ડોસીની અવસ્થાનું અવલોકન અવશ્ય કરીશ જ."

લલિતાએ લાચારીથી કહ્યું—"ત્યારે જેવી આપની ઇચ્છા, મને એમાં કશો પણ વાંધો નથી."

લલિતા તથા પંડિત દેવીદત્ત તે વૃદ્ધા પાસે જઇને તેને જગાડવાની કોશિશ કરવા લાગ્યાં. ઘણીવાર સુધી પ્રયત્ન કરવા છતાં જ્યારે તે જાગી જ નહિ, ત્યારે દેવીદત્તે પોતાની પાસેથી એક ડબ્બી કાઢી અને તેમાંથી થોડુંક ઔષધ લઇને તેને સુંઘાડયું. દવા સુંઘતાંની સાથે જ તે જોરથી છીંક ખાઇ બેઠી.

વૃદ્ધાએ અચકાતાં અચકાતાં કહ્યું:—"બચ્ચા, તું દીર્ઘાયુષી થા! ભગવાન તારૂં ભલું કરો. તેં મારી ગરીબની સેવા કરી છે, એ બદલ પરમાત્મા તને સુખી કરશે. દરિદ્રની સેવા કરવી એ જ મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ છે."

દેવીદત્તે કહ્યું:—"શું ત્યારે તમે તદ્દન નિરાધાર છો? તમારૂં પોષણ કરે તેવું કોઇ નથી?"

વૃદ્ધાએ રડીને જવાબ આપ્યો:—"બેટા! હું અભાગિની છું. આ દુનિયામાં મારૂં કોઇ પણ રહ્યું નથી. મારે એક પુત્ર હતો તે પણ વીસ વર્ષની ઉમ્મરે આ દુનિયામાંથી ચાલ્યો ગયો છે." આમ કહી તે જોરથી રડતી રડતી કહેવા લાગી:—"હાય! તેમ છતાં પણ હું

દુઃખીયારી જીવતી રહી છું. હવે મારો સંસાર ખારો થઇ ગયો છે. પુત્રના વિયોગે મારા કાળજાને છેદી નાખ્યું છે. મને આ દુનિયાના કોઇ પણ પદાર્થપર રૂચિ નથી. મહામુશીબતથી પેટે પાટા બાંધી મહેનત મજુરી કરી અત્યારે હું મારૂં ગુજરાન ચલાવું છું."

આમ કહીને તે વૃદ્ધા ફૂટીફૂટીને રડવા લાગી તથા તે સાથે છાતી પીટવા લાગી.

દેવીદત્તે કહ્યું:—" માતા, એ આપણા કાબૂની વાત નથી. ભગવાનના હાથમાં સર્વ સંસારનું સૂત્ર છે. ઘડીમાં તે રંકને રાજા કરે છે અને રાજાને રસ્તાનો રઝળતો ભીખારી પણ બનાવી દે છે. તેના કર્મનો મર્મ જાણવાની આપણા ક્ષુદ્ર માનવોમાં કશી શક્તિજ નથી. આપણે સર્વ અજ્ઞાન છીએ અને આપણી અજ્ઞાનતાના યોગેજ આપણને દુનિયાની ઠોકરો ખાવી પડે છે. સુખની લાલસામાં પડવાથી શક્તિનો ક્ષય થાય છે અને મનુષ્ય નિર્બળ થઈ જાય છે. માટે આવો વિલાપ કરવાનું છોડીને પરિગ્રહના ધ્યાનમાં નિમગ્ન થાઓ. સંસારની અસારતાનો વિચાર કરી આવતા જન્મથી વંચિત થઇ મોક્ષનું સાધન મેળવવા માટે દૃઢ ભક્તિ કરો. સંયમી થઇને હૃદયના શુષ્ક વિચારોને ત્યાગો. અજ્ઞાનાંધકારમાં પડી દુઃખનાં રોદણાં રડવાથી કશો પણ સાર મળી શકતો નથી. તમે વૃદ્ધ છો, વળી દુનિયાદારીનાં અનુભવી છો, એટલે તમને અધિક ઉપદેશ આપવાની કશી પણ જરૂર જણાતી નથી."

વૃદ્ધાએ કહ્યું:—" મનને ધીરજ આપવાના ઘણા ઘણા યત્નો કરૂં છું. પરંતુ તે તો ઉલટી મારાથી હજારો કોસ દૂર નહાસે છે. કોઈ પણ ઉપાયે મારૂં ચંચળ મન શાન્ત થઈ શકતું નથી."

દેવીદત્તે આતુરતાને આધીન થઈને પૂછ્યું;—" તમે ક્યાંના નિવાસી છો વારૂ ?"

વૃદ્ધાએ જવાબ આપ્યોઃ—" ત્યારથી મારૂં ઘર કોઇ એક નિશ્ચિંત સ્થળે નથી. જ્યાં બેઠી ત્યાં સવાર એ સૂત્રને સ્વીકારી લીધું છે. પરંતુ નામને માટે કેવળ સ્હામેના પહાડી પ્રદેશમાં મેં મારૂં નિવાસસ્થાન રાખ્યું છે. ત્યાં એક ઝૂંપડી છે, તેમાં હું રહું છું. (જરાવાર થોભીને) આટલાં દુઃખો વેઠવા છતાં પણ આ પાપી પેટ માનતું નથી. મોટે મળસકે ઊઠીને લાકડાં કાપી ભારો બાંધી આજૂબાજૂનાં શહેરોમાં વેચીને હું મારૂં ગુજરાન ચલાવું છું. હાય! આવી વૃદ્ધાવસ્થામાં મારી આ શી દુર્દશા થઇ? ભગવન્! હવે તો આ દુઃખનો અંત આણો.

દેવીદત્તે કહ્યું:—" હવે તમે વ્યાકુળ ન થાઓ. અમે અમારાથી બનતી સેવા ઉઠાવીને તમને સુખી કરવાનો પ્રયત્ન કરીશું. આ સ્હામેની ઝાડીના ઝુંડમાં જ અમારૂં ઘર છે, એને હવેથી તમારૂં ઘર માની લો. ત્યાં તમને કોઇ પણ પ્રકારનો કલેશ થશે નહિ. તમે જગતની બધી જંજાળ ભૂલીને સુખેથી ભગવાનનું ભજન પણ કરી શકશો. બસ, હવે બધા શોકનો પરિત્યાગ કરીને તમે અમારી સાથે ચાલો."

વૃદ્ધાએ કહ્યું:—" તને કરોડોવાર ધન્યવાદ છે કે જેથી તને મારા પ્રતિ દયા આવી છે; મારૂં દુઃખ દેખીને તેં મને આશ્રય આપવાની ઉદારતા દર્શાવી છે. ધન્ય છે તારી બુદ્ધિને? પરંતુ હું આજનો દિવસ કોઈ છાયાવાળી જગામાં વીતાડવા માગું છું. કારણકે, હમણાં મારામાં ચાલવાની શક્તિ રહી નથી. હું અહીંથી એક ડગલું પણ આગળ ચાલી શકું તેમ નથી. મને જો એવા કોઈ આરામવાળા સ્થાનમાં લઇ જવાની સહાયતા આપશો તો હું તમારા તે ઉપકારને જીંદગી સુધી કદીપણ વિસરી શકીશ નહિ."

દેવીદત્તે કહ્યું:—"માતા, આજે એક દિવસ તો શું, પરંતુ આખી જીંદગી સુધી તમારી સેવા કરવામાં હું કદાપિ કુંઠિત થઇશ નહિ. દરિદ્ર નારાયણની સેવા કરવી એનેજ હું મારા માનવજન્મનો સાર માનું છું. ભગવાને મનુષ્યમાત્રને વસુંધરાના દીન સંતાનોની સેવા માટેજ આ અવનીપર મોકલી આપ્યાં છે, મને ઇશ્વરે આજે તમારી સેવા કરવાનો જે શુભ પ્રસંગ આપ્યો છે, એને પણ હું મારાં સદ્‌ભાગ્યજ માનું છું."

વૃદ્ધાએ કહ્યું:—"ધન્ય છે બેટા, તું સદા દીર્ઘાયુ થા! ને આટલાં વચનો કહ્યાં એટલે હું હવે એમજ માનું છું કે, તેં મારી સેવા બજાવીને તારા ધર્મનું યથાર્થરૂપે પાલન કરી બતાવ્યું. હાય! જો દુનિયાનાં દરેક માણસોમાં દુર્બળજનો પ્રતિ આવી દયા અને અનુકંપાની ભાવના વસતી હોત, તો આજે આ વિશ્વમાં જે સંતાપ, શોક, પરિતાપ અને નિરાશા આદિ સવ જોવામાં આવે છે, તેનું અસ્તિત્વ પણ નહોત. પરંતુ ઘણીજ દિલગીરીની વાત છે કે, એવાં મનુષ્યો વિરલજ હોય છે કે જેઓ પરહિત અથવા પરકલ્યાણને માટે પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપી શકે. સમસ્ત સંસાર સ્વાર્થાધીન છે. સ્વાર્થની સરિતામાં તણાઇને હજારો નરપિશાચો એવાં એવાં જાલિમ કામો કરે છે કે જેને જોઇને બિચારા કસાઇને પણ શર્માઇ જવું પડે છે. માતા અને પુત્રમાં પણ નિષ્કામ સ્નેહ જોવામાં આવતો નથી. પતિ તથા પત્ની પણ વિશુદ્ધ સ્નેહથી પરસ્પર અનુકંપા દર્શાવતા નથી. સર્વ સ્વાર્થના સૂત્રમાં બંધાઇને ઉપર ઉપરથી સ્નેહની લાગણી દર્શાવે છે, તારા જેવા પરહિતકારક નરો આ વિશ્વમાંથી ભાગ્યેજ મળી આવે છે. આજે તેં મને દુઃખીને સુખી બનાવી છે. મારા હૃદયમાં ઘણા સમય થયાં પ્રકટેલા અનુતાપાગ્નિને આજે તેં આશ્વા-

સનરૂપ વારિથી શાન્ત કર્યો છે. ધન્ય છે ! આવા સ્વાર્થત્યાગી સંસારી-ઓને સહસ્ત્રવાર ધન્ય છે. બેટા ! ' તારૂં કલ્યાણ થાઓ ' એ આશી-ર્વાદ સિવાય હું અત્યારે તને બીજું કશું પણ આપવાને અસમર્થ છું. પરંતુ તેમ છતાં પણ મારા આ વિમળ આશીર્વાદના યોગે તારૂં આ વિશ્વમાં અવશ્ય કલ્યાણજ થશે અને જનસમાજમાં તારી સારી આબરૂ બંધાશે. બસ ભાઇ, આનાથી વિશેષ હું કાંઈ પણ કહી શકતી નથી."

દેવીદત્તે પૂછ્યું:—" માતા, તમારા મનમાં એવી શંકા તો નથી નથીને, કે તમારી સેવા કરવામાં અમને કોઇપણ જાતની તકલીફ ભોગવવી પડશે અથવા તો અમોને એના યોગે તમારા પ્રતિ ત્રાસ ઉપજશે."

વૃદ્ધાએ કહ્યું:—" જો ભાઇ. એનાં કેટલાંક કારણો છે. પ્રથમ તો મનુષ્યને સુખ કિંવા દુઃખ તેનાં પ્રારબ્ધ અનુસાર પ્રાપ્ત થાય છે. જો તે પ્રારબ્ધનું પરિવર્તન કરવાની કોઇપણ વ્યક્તિ ઇચ્છા ધરાવતી હોય તો તે સર્વથા વ્યર્થ છે. કારણકે, મનુષ્ય મનુષ્યનું દુઃખ નિવાર-વાને શક્તિમાન નથી. એ શક્તિ તો સર્વશક્તિમાન ઇશ્વરના હાથ-માંજ છે. માટે મારા ભાગ્યમાં જે દુઃખ ભોગવવાનું લખ્યું છે, તેજ ભોગવવા દે. તારાથી મારૂં દુઃખ ટાળી શકાશે નહિ. કારણકે, તું મને સુખી કરવાના ગમે તેટલા પ્રયત્ન કરશે તોપણ મારા ભાગ્યની પડ-તીના યોગે કોઇ પણ કલેશ આવ્યા વિના રહેશે નહિ. બીજું કારણ એ છે કે, જ્યાં મનુષ્યનો નિવાસ હોય છે ત્યાં માયા અને મમતાનો પણ અતિરેક થયા વિના રહેતો નથી. પછીથી તે માયાનો ત્યાગ કરતાં મનુષ્યહૃદયને અત્યંત કષ્ટ થાય છે; અથવા તો તે પ્રબળ બંધન કોઇ રીતે તોડી શકાતું નથી. માયાના બંધનમાંથી મુક્ત થવા

માટે વિશ્વામિત્ર સમાન મહા પ્રતાપી મુનિને પણ હજારો વર્ષ સુધી તપશ્ચર્યા કરવી પડી હતી. તો પછી સામાન્ય-ક્ષુલ્લક મનુષ્યનું શું સામર્થ્ય કે, તે માયાના આવરણથી મુક્ત થઇને ઇશ્વરના અપાર મહિમાને જાણવાને શક્તિમાન થઇ શકે ? જો તમારે મને સહાયતા કરવી હોય તો મારે ઘેર આવીનેજ જે ઇચ્છામાં આવે તે કર્યા કરો. પરંતુ તમારી સાથે લઇ જવાનો આગ્રહ ન કરો. મારા ઘરના નિશાન તરીકે હું તમને પ્રથમથીજ કોઇ વસ્તુ બતાવી આપવા માગું છું. જૂઓ સ્હામેની સમતલ ભૂમિમાં મારૂં ઘર આવેલું છે અને તેના દ્વાર પાસે એક પીંપળાનું વૃક્ષ છે તથા તે વૃક્ષપર એક લાલ ધ્વજા રાખવામાં આવી છે. ધ્વજા રાખવાનું કારણ કેવળ મારા ગૃહનો પરિચય મળે અને મારા સંબંધીઓ ઇચ્છાનુસાર મારી પાસે આવી શકે એજ છે. જો તને કોઇપણ સમયે ફુરસદ મળે તો મારી પાસે આવીને મારી સેવા ઉઠાવજો."

દેવીદત્તે કહ્યું:—"વારૂ, જેવી તમારી ઇચ્છા, એ વિષયમાં હું તમને કાંઇપણ વિશેષ આગ્રહ કરવા ઇચ્છતો નથી. તમારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ વર્તીને તમને મારે ત્યાં લઈ જવા માગતો નથી, પરંતુ જો તમે કૃપા કરીને મારે ત્યાં રહેવાનું રાખ્યું હોત તો મને તમારી સેવા કરવાનો શુભ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાત તથા મારાથી કાંઇક પણ પરમાર્થ અથવા પુણ્યનું કાર્ય થઇ શકત. એવાં પારમાર્થિક કાર્યો કરવાની જિજ્ઞાસા પ્રત્યેક ધર્મચૂસ્ત મનુષ્યના મનમાં સ્વાભાવિકજ ઉગી આવે છે, એ તો તમે જાણતાંજ હશો, માટે એ વિષયમાં હું વિશેષ વિવેચન કરવા ઇચ્છતો નથી. પણ જ્યારે તમારી ઇચ્છા તમારે ઘેરજ રહેવાની છે, ત્યારે હવે મારે ત્યાં આવ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. હું ત્યાં આવીનેજ તમારી સેવા બજાવીશ. પરંતુ આજે મધ્યાન્હ થતાં

સુધી તમે જો મારે ત્યાં આવી જશો તો મારાપર એક મોટો ઉપકાર થયો ગણાશે. ”

વૃદ્ધાએ કહ્યું:—“ બેટા, હું તારી એ વાતનો સ્વીકાર કરૂં છું અને તારી સાથેજ આવું છું. ”

ત્યારપછી તે વૃદ્ધાનો હાથ પકડીને પંડિત દેવીદત્ત તથા તેની સહચરી લલિતા ત્યાંથી વિદાય થઇને સમીપમાંજ આવેલી એક ઝાડી-ના ઝુંડ તરફ ચાલતાં થયાં.

પ્રકરણ ૨૦ મું

૧૦૦૦ નહિ ૫૦૦૦

આશા એ શબ્દ કેવો મધુર રૂચિર છે હર્ષ આનંદવાળો,
અંધારૂં ખેદ કેરૂં અરૂણ બની બધું આવતાં કહાડનાર;
ઉલ્લાસે ઉડતા છે સુખી હૃદય તણા પક્ષીનો એહ માળો,
આશા છે કલ્પવૃક્ષે ફળી કુસુમ તણી કામ જે આપનાર.

ભાવો જે છે સહુ હૃદયના રૂપ આશા તણા તે;
સર્વે ઇચ્છે તરસ છીપવા ચિત્તમાં અંગમાં કે;
હર્ષો સાથે પરમ સુખની ‘ પ્રેમ ’ છે ઉષ્ણ આશા;
એ આશા જ્યાં સુખદ બનવા પીગળે તે ‘કૃપા’ ત્યાં.

રમણભાઇ

પોતાની સભામાં મહારાજ નરેન્દ્રસિંહ એક સુંદર સોનાના સિંહાસનપર વિરાજમાન હતો. તેના મસ્તકપર બહુ મૂલ્ય રત્નોથી જડેલો મનોહર મુકુટ શોભી રહ્યો હતો. કાનોમાંના મકરાકૃત કુણ્ડળ મુખમંડળપર શોભાનું મંડળ છવરાવી રહ્યાં હતાં અને અમોલ ગોલ ગુલાબી કપોલોનું ચુંબન કરી રહ્યાં હતાં. અંગોપર કંકણ, હાર, મુદ્રિકા આદિ આભૂષણો શોભા વિસ્તારી રહ્યાં હતાં. સભાસ્થાનમાં બીજા કેટલાક સભાસદો પણ હાજર હતા. નરેન્દ્રસિંહ મુખમુદ્રા જોતાં ઘોર અને ગહનચિંતાની સાથે ભયાનક ભયનો ભાવ પણ ઝળકી આવતો હતો. તેના હૃદયમાં વ્યાપેલી દારુણ દુશ્ચિન્તાનાં સર્વ ચિન્હો તેના મુખપર સ્પષ્ટ જણાઇ આવતાં હતાં. અત્યારે સભાસદનમાં ઉપસ્થિત થયેલા સર્વ સભાસદોએ પણ તેવુંજ સ્વરૂપ ધારણ કરી લીધું હતું. સભાસદનમાં છવાયલી નિઃસ્તબ્ધતાપરથી સર્વ કોઈ સહજ-માંજ અનુમાન કરી શકતું હતું કે, સર્વજનોના હૃદયમાં કોઈ અસા-ધારણ વિષયે આવીને ભયંકર ઉત્પાત્ત મચાવી મૂક્યો હતો. સર્વ વ્યાકુળ જણાતા હતા, સર્વના મુખપર શોકજન્ય મલિનતાની છાયા છવાઈ ગઇ હતી. હવે શું પરિણામ આવશે એની કોઇનાથી કલ્પના પણ કરી શકાતી નહોતી.

આ સમયે સભામાં વ્યાપેલા મૌનનો ભંગ કરી અતિ ગંભીર સ્વરથી કહ્યુંઃ—" એ ઘણોજ ચાલાક અને ધૂર્ત્ત છે. મને શંકા થાય છે કે, હજી સુધી જગમોહન પાછો આવ્યો નથી તો એમાં કોઇ ભયંકર ભેદ સમાયલો છે. તે ચતુર ઐયાર અથવા દગે તેને પોતાના બંદીવાન બનાવ્યો હશે અથવા તો મરણને શરણ પણ કરી દીધો હશે. ગમે તેમ હોય, પરંતુ જગમોહન તે પાપાત્મા જોરાવરસિંહના